

ULUSLARARASI ADALET DİVANI'NIN ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNA KATKISI VE PULP MİLLS KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1491176>

Dr. Öğr. Üyesi Sercan REÇBER*

Öz

Uluslararası düzeyde çevre sorunlarının büyüklüğü beraberinde çevrenin korunması açısından uluslararası işbirliği çabalarını getirmiş ve çevrenin korunması amacıyla uluslararası hukukta çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Özellikle uluslararası yargı organlarının, çevre sorunlarının esas alındığı uyumsuzluklarda çevre hukukunun ilkelerini uygulamaları uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkı sunacaktır. Bu kapsamda Uluslararası Adalet Divanı'nda görülen, Uruguay ile Arjantin arasında sınır oluşturan Uruguay nehrini konu alan Pulp Mills davası önemlidir. Bu davanın önemi, çevre sorunlarının doğrudan incelenmesinin yanında çevresel etki değerlendirmesi, ihtiyat ilkesi, sürdürülebilir kalkınma gibi uluslararası çevre hukukunun belirli ilkelerinin Divan tarafından bu kararda yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kararda, sınıraşan nitelikte ciddi düzeyde çevreye zarar verebilecek olan ya da paylaşılan doğal kaynakları tehdit eden proje ve faaliyetleri planlayan devletlerin çevresel etki değerlendirmesi sürecini tamamlamaları uluslararası hukukta bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Kökeninde özen yükümlülüğü bulunan çevresel etki değerlendirmesinin uluslararası hukukta tam olarak kapsamı ve içeriği açık olmamakla birlikte uluslararası hukukun bir parçası olduğunun açıkça bu kararda yer alması Uluslararası Adalet Divanı önüne getirilebilecek çevreye ilişkin uyumsuzluklar açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Adalet Divanı, Pulp Mills Kararı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, Sürdürülebilir Kalkınma, İhtiyat İlkesi

* Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Bursa (srecber@uludag.edu.tr) ORCID: 0000-0001-7834-7969 (Gönderim Tarihi: 28.05.2024-Kabul Tarihi: 18.07.2024) Yazar, eserinin Derginize ait bilimsel etik ilkelere uygun olduğunu taahhüt eder.

**CONTRIBUTION OF THE INTERNATIONAL
COURT OF JUSTICE TO INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL
LAW AND EVALUATION OF THE PULP MILLS JUDGMENT**

(Research Article)

Abstract

The magnitude of environmental problems at the international level has brought international co-operation efforts for the protection of the environment and many regulations have been made in international law for the protection of the environment. Especially the application of the principles of environmental law by international judicial bodies in disputes based on environmental problems will contribute to the development of international environmental law. The significance of this case arises not only from the direct examination of environmental issues but also from the Court's interpretation of specific principles of international environmental law in this judgment, such as environmental impact assesment, the precautionary principle, and sustainable development. In the decision, it is recognised as an obligation under international law for states planning projects and activities that may cause serious transboundary environmental damage or threaten shared natural resources to complete the environmental impact assessment process. Although the exact scope and content of environmental impact assessment, which has a duty of care at its root, is not clear in international law, the fact that it is clearly included in this judgement as a part of international law is important in terms of environmental disputes that may be brought before the International Court of Justice.

Keywords

International Court of Justice, Pulp Mills Decision, Environmental Impact Assesment, Sustainable Development, Precautionary Principle

GİRİŞ

Günümüzde çevre sorunlarının, iklim değişikliği, denizlerin ve atmosferin kirlenmesi gibi örneklere yansıyan şekli ile sadece ulusal bir sorun olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda bu sorunlar yalnızca insanlığın kaderini değil, Dünya ekosistemini paylaştığımız bütün canlıların da kaderini belirleyecektir.

Uluslararası düzeydeki çevre sorunların büyüklüğü beraberinde çevrenin korunması açısından uluslararası işbirliği çabalarını getirmiştir. Bu sorunları devletlerin tek başına çözemeyeceği açıktır. Bu nedenle çevrenin korunması amacıyla uluslararası hukukta çok sayıda düzenleme yapılmıştır.

Bu bağlamda uluslararası çevre hukuku, bir devletin ulusal yetki alanı içinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler sonucunda oluşan sınıraşan nitelikteki ciddi zararların önlenmesini sağlayacak tedbirler öngörmektedir. Bu kapsamda uluslararası çevre hukukunda; sınıraşan nitelikteki ciddi zararların önlenmesi, paylaşılan doğal kaynakların sürdürülebilir, adil ve makul ölçülerde kullanımı ve yönetiminin sağlanması temel hedefler olarak belirlenmiştir.

Sanayileşme sürecinin yarattığı çevre sorunları 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası gündemi meşgul eden önemli konulardan biridir. Bu sorunların büyüklüğü çevre açısından yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Bu kapsamda hukukun çevre sorunların çözümü ve çevrenin korunması noktasında önemli bir işlev göreceğinden hareketle, çevrenin korunması amacına yönelik hükümler hukuki belgelerde yerini almaya başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda önleme, ihtiyat, sürdürülebilir kalkınma ve kirleten öder gibi ilkeleri bünyesinde barındıran çevre hukukunun bağımsız bir alan olarak gelişmesinde de belirleyici olmuştur. Çevre ile ilgili ulusal ve uluslararası ölçekteki birçok düzenlemede bu ilkelerin kendine yer bulması evrensel düzeyde de kabul gördüklerini göstermektedir. Özellikle uluslararası yargı organlarının, çevre sorunlarının esas alındığı uyuşmazlıklarda, bu ilkeleri uygulayabilmeleri çevrenin korunması amacını benimseyen uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkı sunacaktır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada geniş kapsamlı olarak uluslararası yargı organlarının çevre sorunlarını esas alan uyuşmazlıklara yönelik yaklaşımı incelenmeyecektir. İlk bölümde Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD)¹ çevre hukukuna katkısı incelenecektir. Bu kapsamda incelenen kararların bü-

---

¹ Bundan sonra sadece Divan olarak yazılacaktır.

tünü çevre sorunlarının esas alındığı uyuşmazlıklar olmamakla beraber, bu kararlar uluslararası çevre hukuku ilkelerine yaptıkları katkılar nedeniyle bu çalışmada yer almıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Uruguay ile Arjantin arasında sınır oluşturan Uruguay nehrini konu alan Divan'ın Pulp Mills kararı incelenmiştir. Bu dava iki devlet arasında bir ihtilaf olmanın dışında, bir uluslararası mahkeme tarafından karara bağlanan uluslararası çevre hukukuyla ilgili en önemli davalardan biridir. Bu bölümde davanın nedenleri, Divan'ın yargı yetkisi ve tarafların iddiaları incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Pulp Mills kararı, uluslararası çevre hukukunun ilkeleri ile bağlantılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde çevre hukukunun ilkelerinin diğer Divan kararları bağlamında sahip oldukları içeriği de yer verilmiştir. Bu davanın önemi çevre sorunlarının doğrudan incelenmesiyle birlikte çevresel etki değerlendirmesi (ÇED), ihtiyat ilkesi, sürdürülebilir kalkınma gibi uluslararası çevre hukukunun belirli ilkelerinin Divan tarafından bu kararda yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

I. ULUSLARARASI ADALET DİVANI'NIN ÇEVRE HUKUKUNA KATKISI

Divan, Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'nın 92. maddesi uyarınca BM'nin başlıca yargı organıdır. Divan'ın yargı yetkisinin kapsamına bakıldığında Divan Statüsünün 38/1. maddesi uyarınca, Divan'ın temel görevi devletler tarafından önüne getirilen uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözmektir. Bununla birlikte Divan'ın yargı yetkisi zorunluluk taşımamaktadır. Dava ehliyeti bulunan devletler arasında ortaya çıkan sorun ya da sorunlar hakkında Divan tarafından karar verilebilmesi için soruna taraf olan devletlerin rızası gerekmektedir. Devletler tarafından Divan'ın yargı yetkisinin tanınması şu hallerde mümkündür. a) Tahkimname b) Önceden yapılan uluslararası antlaşmalar c) Tek taraflı bir bildiri d) Forum Prorogatum². Bu bağlamda Divan'ın yargı yetkisi kabul edildikten sonra, yargılama sonucunda Divan tarafından verilen karar taraflar açısından bağlayıcı olmaktadır.

Divan'ın yargı yetkisinin yanında danışma görüşü verme yetkisi de bulunmaktadır. BM Antlaşması'nın 96. maddesi uyarınca; her türlü hukuksal

² **Pazarıcı**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap, 2. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 2006, s. 50-51.

sorun hakkında Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi görüş isteyebilir. Diğer BM organları ve uzmanlık örgütleri sadece kendi faaliyet alanları ile ilgili konularda görüş isteyebilirler. Devletler arası uyumsuzluklarda verilen kararlardan farklı olarak danışma görüşleri bağlayıcı değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde uluslararası çevre hukukunun ortaya çıktığı 20. yüzyılın başından itibaren bu alandaki gelişimin devletler arasındaki müzakereler yolu ile sağlandığı görülmektedir. Bu kapsamda özellikle son yıllarda bölgesel düzeydeki insan hakları mahkemeleri, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (Tuna Balığı-Yunus Davası, 1991)³, (Karides-Kaplumbağa Davası, 1998)⁴ uyuşmazlık çözüm mekanizması gibi uluslararası yargı mercilerinde görülen davalara bakıldığında, çevreyi konu alan davaların sayısında bir artış gözlemlenmekle birlikte Divan'ın uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkısı sınırlıdır⁵. Bu çalışmanın sınırları çerçevesinde Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin ve Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözüm mekanizmasının önüne getirilen uyuşmazlıklar incelenmeyecektir.

Sınırlılığa ilişkin bu görüşe rağmen, Divan bünyesinde 1993 yılında Divan Statüsünün 26/1. maddesi uyarınca 7 yargıçtan oluşan bir çevre dairesi kurulmuştur. Bununla birlikte bu görüşü destekler bir şekilde bu dairenin kuruluşundan itibaren 13 yıl boyunca devletler tarafından bu dairenin inceleyebileceği bir uyuşmazlık sunulmamıştır⁶.

Divan'ın uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkısını sınırlayan nedenlerden bir diğeri Divan'ın çevre sorununu esas alan kararlarının çok az sayıda olmasıdır. Divan'ın diplomatik koruma gibi uluslararası hukukun diğer alanlarına ilişkin içtihatlarıyla karşılaştırıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir⁷.

³ World Trade Organization, 3 September 1991, United States – Restrictions on Imports of Tuna, Report of the Panel, (DS21/R- 39S/155), https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/gatt_e/91tuna.pdf (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

⁴ World Trade Organization Dispute Settlement Mechanism, DS58: United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

⁵ **Bodansky**, Daniel: “International Environmental Law”, Esposito Carlos/Parlett, Kate, (ed.), Cambridge Companion to the International Court of Justice, Cambridge University Press, 2023, s. 389.

⁶ **Savaşan**, Zerrin: “Çevre Hukuku ve Politikaları: Uluslararası Düzlemde-Küresel Düzleme”, Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan (ed.), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 41-42.

⁷ **Bodansky**, s. 406.

Belirtilen sınırlı katkısına rağmen Divan'ın önüne gelen uyuşmazlıklarda, çevre hukukunun gelişimine etki eden bazı ilkelerin benimsenmesi ve açıklık kazanmasında işlevi olmuştur. Bu kapsamda Divan; a) Korfu Boğazı Davasında *sic utero teo* (başkasının mülküne zarar vermeme) ilkesi ve Barcelona Traction davasında erga omnes yükümlülükleri benimseyerek uluslararası çevre hukukunda temel ilkelerin belirlenmesine yönelik dolaylı katkı sunmuştur. b) Divan, 1996 tarihli Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin Danışma Görüşünden itibaren ciddi nitelikteki sınıraşan kirliliğin önlenmesi ve çevresel etki değerlendirmesinin yapılması gibi yaygın kabul gören kuralların uluslararası teamül hukuku statüsü kapsamında olduğu yönündeki iddialara ağırlık vermiştir. c) Pulp Mills ve Kosta Rika - Nikaragua davası gibi daha yakın tarihli örneklerde Divan, özen yükümlülüğünün aynı zamanda bildirim ve danışma gibi usule ilişkin görevleri de kapsadığını belirtmiş ve bu kararlarda mevcut ilkeler daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. d) Divan, Japonya & Avusturalya-Yeni Zelanda arasındaki balina avcılığını konu alan davada, Uluslararası Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi'ndeki, balina avcılığına bilimsel amaçlarla izin veren istisnai nitelikteki düzenlemeyi yorumlamıştır. Bu dava sonucunda Divan, Japonya tarafından balinaların bilimsel amaçlarla avlanmasına yönelik yürütülen programın, sözleşmede düzenlenen istisna kapsamında değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir. Bu karar uluslararası çevre hukukunda düzenlenen anlaşmaların yorumlanması açısından önemlidir. e) Kosta Rika - Nikaragua davasında Divan, çevresel zararların tazmini konusunda hangi yöntemi benimseyeceğini tartışmıştır⁸.

Ciddi nitelikteki sınıraşan çevresel kirliliği önleme görevinin kabulü ve kısmen açıklığa kavuşturulması Divan'ın uluslararası çevre hukukuna yapmış olduğu en önemli katkı olarak görülmüştür⁹. Divan'ın özellikle sınıraşan ciddi nitelikteki zararlar konusunda uluslararası hukuk bağlamında ortak bir anlayış oluşturduğu söylenmiştir¹⁰. Uluslararası teamül hukukunda da yer alan bu kural uyarınca, devletler ulusal yetki alanlarında yaptıkları faaliyetlerin ciddi nitelikteki sınıraşan çevresel kirliliklere ve zararlara neden olmasını önleme ve bu faaliyetlere onay vermeme yükümlülüğü altındadır. Bu ilkenin temel dayanağı BM Antlaşması'nın 74. maddesinde düzenlenen iyi komşuluk ilkesidir¹¹.

⁸ Bodansky, s. 390-391.

⁹ Bodansky, s. 392.

¹⁰ Akhtarhvari, Afshin: "Power, Environmental Principles and the International Court of Justice", Australian Year Book of International Law, Cilt: 28, 2009, s. 127.

¹¹ Güneş, Ahmet M.: Çevre Hukuku, 5. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2023, s. 338.

Divan'ın uluslararası çevre hukukuna katkısı genel olarak değerlendirildiğinde, bu katkının başlangıcını, çevresel konulara ilişkin olmayan Korfu Boğazı Davası ile Barcelona Traction kararları oluşturmuştur¹².

Korfu Boğazı davasında Divan, devletlerin kendi egemenliği altında bulunan alanlarda başka devletlere zarar verebilecek faaliyetlerden kaçınması gerektiğini belirtmiştir¹³. Devletlere bildikleri tehlikeler karşısında uyarı görevinin yüklenmesi, çevresel zararlardan da korunma hakkını kapsamaktadır. Bu karar bilinen çevresel tehlikelere karşı uyarıda bulunulmasının geleneksel bir yükümlülük olarak kabulü noktasında bir dayanaktır¹⁴.

Korfu Boğazı davasında vurgulandığı gibi uluslararası hukukta her devletin ülkesini bilerek diğer devletlerin haklarına aykırı olacak şekilde kullanılmasına izin vermeme yükümüne ilişkin genel ve iyi tanınan ilkeler mevcuttur. Uluslararası çevre hukukuna ilişkin olmamakla birlikte, bu karara da yansıyan şekli ile devletlerin kendi yetki alanları ya da kendi yetki alanının dışındaki yerlerde çevreye saygı gösterme yükümü vardır¹⁵. Bu karar uluslararası çevre hukukunda yer alan diğer devletlerin ulusal yargı yetkisi kapsamındaki alanlara zarar vermeme, işbirliği ve önleme gibi ilkelerin gelişimini etkilemiştir¹⁶.

Uluslararası çevre hukukunda yaşanan gelişmeler, tekil düzeyde devletlerin çıkarlarından çok uluslararası toplumun çıkarlarının gelişmesine neden olmuştur. Bu kapsamda erga omnes kavramı karşımıza çıkmaktadır. Erga omnes yükümlülükler sadece zarar gören devlet açısından ortaya çıkan yükümlülüklerden farklı olarak uluslararası toplumun bütününe yöneliktir ve devletlerin bu hakların korunmasında hukuken menfaatleri olduğu kabul edilir¹⁷.

¹² **Fitzmaurice**, Malgosia: "The International Court of Justice and International Environmental Law", Tams, Christian J./Sloan, James (ed.) The Development of International Law by the International Court of Justice, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 355.

¹³ Karar metni için bkz. ICJ, The Corfu Channel Case, Judgment of April 9 th, 1949, s. 22. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 24.09.2023).

¹⁴ **Birnie**, Patricia/**Boyle**, Alan/**Redgwell**, Catherina: International Law & Environment, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 144.

¹⁵ **Kayhan**, Ali Kerem: Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2017, s. 93.

¹⁶ **Ütük**, Utku: "Uluslararası Adalet Divanı'nda Çevre Uyuşmazlıkları", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, s. 29.

¹⁷ **Aksar**, Yusuf: Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk, 1. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2017, s. 78.

Divan tarafından Barcelona Traction davasında bir devletin bütün olarak uluslararası topluluğa karşı yükümlülükleri ile diğer yükümlülükleri arasında esaslı bir ayırım yapılmıştır. Kararda uluslararası topluluğa karşı olan yükümlülüklerin (erga omnes) tüm devletleri ilgilendirdiği ve devletlerin bu hakların korunması konusunda hukuki menfaatleri olduğu belirtilmiştir¹⁸.

Bu kararın erga omnes bağlamında çevresel yükümlülüklerle ilişkin bir değerlendirmede bulunmamasına rağmen, bir bütün olarak uluslararası toplumun menfaatini ilgilendirmeleri nedeniyle atmosfer, açık denizler gibi bütün olarak insanlığın ortak kullanımının olduğu alanlara yönelik koruma yükümlülüğünün, erga omnes bir yükümlülük olarak ileri sürülebilmesine zemin hazırladığı belirtilmiştir¹⁹.

Çevreye ilişkin diğer bir dava, Fransa'nın Güney Pasifik Bölgesinde atmosferde gerçekleştirilmeyi düşündüğü nükleer silah denemelerine ilişkin 1973 tarihli Nükleer Denemeler davasıdır. Bu denemelerin hukuka aykırılığına ilişkin olarak Avustralya ve Yeni Zelanda 9 Mayıs 1973 tarihinde Fransa'ya karşı dava açmıştır. Nükleer denemelerin çevreye ciddi zarar verdiği iddiaları, başvuruların iddiaların önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Avustralya tarafından nükleer denemelerin yapılmasının insanlar ve hayvanların yanı sıra çevre üzerindeki etkilerine ilişkin ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Yeni Zelanda ise, radyasyonun insanlar ve hayvanlar üzerindeki tehlikeleri üzerinde durmuştur. Başvurular doğrudan çevresel kaygıları gündeme getirirken, iddialarını hukuken egemenliklerinin ihlali olarak formüle etmişlerdir. Avustralya'ya göre; topraklarında radyoaktif serpentinin birikmesi ve hava sahasına yayılması egemenlik haklarının ihlalidir. Yeni Zelanda ise radyoaktif serpintilerden korunma hakkını vurgulamıştır²⁰.

Esas incelemesi yapılmadan reddedilse de bu davada ihtiyati tedbir kararı alınmıştır. Bu kararda Divan, Fransa'ya yönelik olarak Avustralya'da radyoaktif serpintiye ve birikime neden olan nükleer denemelerden kaçınma çağrısı yapmıştır. Ciddi nitelikteki sınır ötesi çevresel kirliliğe neden olan faaliyetlerin sınırlandırabileceğinin Divan tarafından zımnen kabul edilmesi açısından bu karar önemlidir²¹.

¹⁸ Karar metni için bkz. ICJ, Case Concerning The Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment of 5 February 1970, para 33. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2023).

¹⁹ **Ütük**, s. 29-30.

²⁰ **Fitzmaurice**, s. 359.

²¹ Karar metni için bkz. ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Request For The Indication of Interim Measures of Protection, Order of 22 June 1973, s. 106.

Bu davanın esas açısından incelenmemesinin nedeni, Fransa'nın tek taraflı olarak 1974 yılında bu denemeleri durduracağını beyan etmesidir. Verilen ihtiyati tedbir kararına rağmen tartışmalar bitmemiştir. Yapılan yorumlara göre; Divan'ın nükleer denemelerin hukuka uygunluğunun şartlarını belirlememesi hayal kırıklığı yaratmıştır. Divan'ın, uyuşmazlığı tek taraflı açıklamaların hukuki etkileriyle ilgili bir sorun olarak görmesi Fransa'nın yaptığı nükleer denemelerinin çevresel sonuçlarından kaçınmak şeklinde yorumlanmıştır²².

Bu karara karşı kişisel/ayrı görüşünde (individual/separate opinion)²³ Yargıç Petren, devletlerin nükleer denemeler yoluyla diğer devletlerin topraklarında radyoaktif serpinti yaratmasını engelleyen bir uluslararası teamül hukuku normunun mevcut olup olmadığını sormuştur. Petren'e göre, 1974 yılına kadar atmosferde nükleer denemelerin yasaklanmasına yönelik hiçbir kural bulunmamaktadır. Bu kapsamda Petren yakın zamanda Çin Halk Cumhuriyeti'nin atmosferde çok güçlü bir bomba patlattığını ve bu örneğin atmosferde, atmosferik nükleer denemeleri yasaklayan bir uluslararası teamül hukuku kuralı olduğu iddiasını yıkmak için yeterli olduğunu belirtmiştir²⁴.

Yargıç Castro karşıt görüşünde (dissenting opinion)²⁵ uluslararası çevre hukukunun temel ilkesi olarak *sic utere tuo* ilkesini öne sürmüş, Korfu Boğazı davasına ve Trail Smelter hakem kararına atıfta bulunarak, radyoaktif serpintilerin başka bir devletin topraklarını etkilemesinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir²⁶. Sonuç olarak bu karar kapsamında Divan'ın, nükleer denemelerin uluslararası çevre hukuku ilkelerini ihlal edip etmediği noktasındaki sorunları açıklığa kavuşturmadığı görülmektedir²⁷.

Esasa ilişkin karar verilmemesine rağmen Divan tarihinde çevresel konular açısından önem taşıyan davalardan biri de Nauru davasıdır. Nauru,

---

<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19730622-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.10.2023).

²² **Fitzmaurice**, s. 359-360.

²³ Divan üyesinin, divanın verdiği karara katılmasına rağmen bu sonuca farklı gerekçelerle ulaşmasıdır.

²⁴ Karar metni için bkz. ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Separate Opinion of Judge Petren, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19741220-JUD-01-05-EN.pdf>, s. 306. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

²⁵ Divan üyesinin, divanın görüşüne hangi gerekçelerle katılmadığına yönelik görüşüdür.

²⁶ Karar metni için bkz. ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Dissenting Opinion of Judge de Castro, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19741220-JUD-01-08-EN.pdf> s. 389. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

²⁷ **Fitzmaurice**, s. 360.

başvurusunda fosfat madenciliğinin etkileri konusunda Nauru üzerinde Vesyet Otoritesi olan Avustralya'nın sorumluluğunu öne sürmüştür. Nauru'daki fosfat madenlerinin büyük bir bölümünün 1967 yılına kadar Avustralya, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallık tarafından işletilmesi sırasında adanın toprakları ve ekosistemi büyük zarar görmüştür. Nauru, Divan huzurunda madencilik faaliyetinin yasadışı olduğunu ileri sürmüş ve arazilerin iyileştirilmesi dahil olmak üzere tazminat talebinde bulunmuştur. Bu davada esasa ilişkin bir karar verilmemiş olmasına rağmen, Nauru'nun Avusturalya ile anlaşarak önemli miktarda kalkınma ve mali yardım aldığı belirtilmiştir. Bu olayda, Divan'ın katılımının bu sonucun sağlanmasında belirleyici olması dışında, başvuru sahibi tarafından çevreye verilen zararın tazmini dahil olmak üzere Divan'ın ilgili hukuki konuların karara bağlanması için uygun bir yol olarak görülmesi önemlidir²⁸.

Nükleer Denemeler II Yeni Zelanda - Fransa arasındaki dava, Fransa ile Yeni Zelanda arasındaki Nükleer Denemeler I davasının 63. paragrafında yer verilen, kararın esasının ihlal edilmesi halinde ortaya çıkan durumun tekrar incelenebileceğine ilişkin hüküm üzerine açılmıştır²⁹. Bu kapsamda 21 Ağustos 1995 tarihinde Yeni Zelanda Hükümeti, Fransa'nın yeni nükleer denemeler yaptığını belirtmiştir.

Yeni Zelanda Hükümeti bu dava kapsamında Fransa'nın nükleer denemeleri yapmadan önce bu denemeler sonucunda oluşabilecek zararların önlenilebileceğini ilişkin kanıtlar sunmasını uluslararası hukukta yaygın bir şekilde kabul edilen ihtiyat ilkesi uyarınca talep etmiştir³⁰. Yeni Zelanda, Fransa'nın uluslararası standartlara uygun bir çevresel etki değerlendirmesi yapmadan bu tür nükleer denemeleri gerçekleştirmesinin hukuka aykırı olduğunu belirtmiş, ayrıca yapılacak değerlendirme sonucunda, nükleer denemelerin doğrudan veya dolaylı olarak deniz çevresinin radyoaktif kirlenmesine yol açmayacağını ortaya konulmadığı sürece, uluslararası hukuktan kaynaklanan kendi hakları ile birlikte, diğer devletlerin haklarının da ihlal edileceğini vurgulamıştır³¹.

²⁸ **Fitzmaurice**, s. 361.

²⁹ Karar metni için bkz. ICJ, Nuclear Tests Case (New Zealand v. France), Judgment of 20 December 1974. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/59/059-19741220-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 11.10.2023).

³⁰ ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Para 62. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.10.2023), para 5.

³¹ ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v.

Divan'ın 22 Eylül 1995 tarihli ön kararı ile 1974 tarihli kararlarına bakıldığında, Fransa'nın daha fazla atmosferik nükleer deneme yapmama taahhüdünün bulunduğu belirtilmekle birlikte, bu sorun kapsamında yapılan denemelerin ise, yeraltında yapılan nükleer denemeler olduğu ve 1974 tarihli karar kapsamında değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu kapsamda her iki karar birlikte değerlendirildiğinde, Fransa tarafında yapılan nükleer denemelerin uluslararası hukuka uygun olup olmadığının Divan tarafından değerlendirilmediği görülmüştür. Divan'ın dayandığı atmosferik nükleer denemeler ile yeraltı nükleer denemeler ayrımı ise inandırıcı bulunmamıştır³².

Sonuç olarak Divan; uluslararası çevre hukukunun ilkeleri arasında yer alan ve bu dava kapsamında Yeni Zelanda hükümetinin taleplerine esas oluşturan ÇED yükümlülüğü ile ihtiyat ilkesini dikkate almamıştır. Divan'ın bu yaklaşımı devletlerin doğal çevreyi koruma yükümlülükleri ile çelişki içermektedir. Özellikle nükleer denemeler gibi çevreye zarar verme riski yüksek olan olgular karşısında, bu dava kapsamında Yeni Zelanda'nın çevresel etki değerlendirmesi ve ihtiyatlılık ilkesine uygun olarak radyoaktif maddelerin deniz çevresini etkilemeyeceğine dair Fransa tarafından kanıtlar sunulması gerektiğini belirtmesine rağmen, Divan bu talepleri dikkate almayarak, gereken özeni sergilememiştir³³.

1996 tarihli Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin Danışma Görüşünde Divan, Stockholm ve Rio Deklarasyonlarına atıf yaparak önleme görevinin çevreyle ilgili uluslararası hukuk külliyatının bir parçası olduğunu belirtmiştir³⁴.

Divan'a göre; nükleer silahların kullanımı çevre ve gelecek nesiller açısından bir tehdittir. Aynı zamanda radyasyon iyonlaştırma çevre, gıdalar ve deniz ekosisteminin geleceği üzerinde zararlar doğuracak ve gelecek nesiller bakımından genetik kusurlara ve hastalıklara neden olacaktır³⁵. Divan

---

France) Case. Order of 22 September 1995, Para 6 <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.10.2023).

³² **Ütük**, s. 31. Karar metni için bkz. ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Para 62. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

³³ **Ütük**, s. 32.

³⁴ Karar metni için bkz. ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. Para. 27. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.10.2023)

³⁵ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, Para. 35.

nükleer silahların kullanımının uluslararası hukuka aykırılığına ilişkin çok sayıda tespit yapmış olmasına rağmen, devletlerin mevcudiyetinin tehdit altında olduğu meşru müdafaa durumunda nükleer silah kullanmalarının hukuka uygun mu yoksa aykırı mı olduğu konusunda kesin bir yorumda bulunmanın mümkün olmadığını belirtmiştir³⁶.

Bununla birlikte bu karara katılmayan ve karşıt görüş sunan yargıç Weeramantry'e göre; nükleer silahlar gezegenin tüm ekosistemini yok etme potansiyeline sahiptir³⁷ ve nükleer silah kullanımı ve tehdidi doğrudan ve herhangi bir istisna olmaksızın her durumda hukuk dışıdır³⁸. Weeramantry'e göre Divan tarafından bu kararda gözetilmesi gereken ilkeler; kuşaklar arası eşitlik, ortak miras, ihtiyatlılık, yeryüzü kaynaklarının vasiliği, kirleten öder ve ekolojik güvenlik ilkeleridir³⁹.

Uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri arasında yer alan sivil dokunulmazlığı ve ayırım ilkesini bütünüyle ihlal eden, doğal çevrenin tamamen yıkımına neden olan, aynı zamanda gelecek nesillerin de sağlığını etkileyebilecek düzeyde yıkım potansiyeline sahip olan nükleer silahların kullanımını kanaatimizce de tamamen yasaklanmalıdır.

Uluslararası çevre hukuku açısından önem taşıyan diğer bir dava Gabcikovo - Nagymaros'dır. Bu dava uluslararası düzeyde çevre sorunlarının Divan tarafından doğrudan incelenmesi ile bir ilki oluşturmuştur⁴⁰. Divan tarafından doğrudan çevre sorunlarının ele alınmasının nedeni uyumsuzluğun esasını oluşturan Macaristan ve Slovakya arasında ortak sınır oluşturan Tuna Nehri üzerinde kurulacak barajlara ve eklentilere ilişkin 1977 tarihli anlaşmaya istinaden başlayan çalışmaların Macaristan tarafından ağırlıklı olarak çevreye ilişkin gerekçeler ileri sürülerek sona erdirilmesidir.

Divan'a sunulan bu uyumsuzluk 1997 yılında karara bağlanmıştır. Gabcikovo - Nagymaros davası antlaşmalar ve halefiyet hukuku gibi uluslararası hukukun birden fazla alanını ilgilendirmekle beraber yukarıda da belirtildiği gibi Divan'ın uluslararası çevre hukuku ilkelerini dikkate alarak

³⁶ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, Para. 97.

³⁷ Karar metni için bkz. ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-12-EN.pdf>. s. 454. (Erişim Tarihi: 24.10.2023)

³⁸ Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, s. 433.

³⁹ Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, s. 502-503.

⁴⁰ **Abdullahzade**, Cavid: "Gabcikova- Nagymaraos Davası Kararında Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Tarihli Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmesi", Cilt: 25, Sayı: 1-2, 2005, s. 2.

değerlendirme yaptığı ilk uyuşmazlıktır. Uzun yıllara yayılan bir süreçte özellikle Avrupa'daki çevre politikaları tartışmalarında gündeme gelen bu uyuşmazlığa ilişkin Divan'ın farklı hukuk alanları arasında bir denge oluşturması beklenirken bu işlevi yerine getirmediği görülmüştür⁴¹.

Gabcikovo - Nagymaros davasının öne çıkan diğer bir özelliği Divan tarihinde ilk kez delillerin değerlendirilmesi amacı ile uyuşmazlığa konu olan bölgenin ziyaret edilmesidir. 1997 yılının Nisan ayında davaya bakan Divan üyeleri bu ziyareti gerçekleştirmiş ve taraflarca belirlenen uzmanlardan bilgi alınmıştır⁴².

Bu dava açısından vurgulanan diğer bir nokta, uluslararası çevre hukukuna taraflar ve mahkeme tarafından verilen önemdir. Divan, daha önceki davalarda öne çıkan "imtiyazlar" ve "doğal kaynakların kontrolü" gibi kavramlar yerine, "sürdürülebilirlik" ve "kaynak kullanımının sınırlandırılması" gibi kavramlara önem vermiştir⁴³.

Bu davada Divan, Macaristan tarafından 1989 yılında gerçekleştirilen askıya alma ve durdurmanın, 1977 tarihli anlaşmanın ihlali olduğuna karar vermiştir⁴⁴. Aynı zamanda Divan tarafından, Slovakya'nın tek taraflı girişimleri ve bunun sonucunda elde ettiği enerjiyi sadece kendisine tahsis etmesi orantısız ve uluslararası hukuka aykırı bulunmuştur⁴⁵.

Bu karar açısından Divan'a yönelik yapılan eleştirilerden biri de, Divan'ın 1977 tarihli anlaşmada yer alan çevreyi korumaya yönelik hükümleri gelişmeye açık olarak değerlendirmesine rağmen, çevre hukukunda zaman içinde ortaya çıkan yeni kavram ve ilkelerin neler olduğu tespitini yapmadığıdır⁴⁶. Divan, sürdürülebilir kalkınma konusuna yönelik genel bir değerlendirme yapıp, konunun hangi denge içinde çözümleneceğini taraflara bırakmıştır⁴⁷.

Ayrı görüş sunan Yargıç Weeramantry'e göre; sürdürülebilir kalkınma sadece bir kavram olmayıp, kalkınma olgusu ile çevresel koruma arasında

⁴¹ **Anlar**, Şule Anlar: "Gabcikova - Nagymaros Davası", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 55, Sayı 2, 2006, s. 93.

⁴² **Güneş**, s. 95.

⁴³ **Güneş**, s. 96.

⁴⁴ Karar metni için bkz. ICJ, Case Concerning The Gabcikova & Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) (Judgment of 25 September 1997), Para 57. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023)

⁴⁵ Case Concerning The Gabcikovo & Nagymaros Project Para 78.

⁴⁶ **Güneş**, s. 107-108.

⁴⁷ Case Concerning The Gabcikovo & Nagymaros Project Para 140.

denge işlevini sağlayacak normatif bir ilkedir ve modern uluslararası hukukun ayrılmaz bir parçasıdır⁴⁸.

Gabcikovo - Nagymaros kararına yönelik Divan'a yapılan eleştiriler şu şekilde de sınıflandırılabilir; a) Divan, davanın sürdüğü dört yıl boyunca, proje kapsamında yer alan bölgelerdeki çevresel zararın önlenmesi noktasında gerekli kararları tesis etmemiştir b) Divan tarafından uyuşmazlığın çözümüne yönelik kesin ölçütlerin benimsenmemesi ve taraflara müzakereye devam etmeleri yönünde önerilerde bulunulması, Divan tarafından sorunun çözülemediğini göstermiştir⁴⁹.

Bu makale kapsamında geniş bir şekilde incelenecek olan Pulp Mills davası, esas itibarıyla Arjantin ve Uruguay arasında sınır oluşturan Uruguay nehri üzerinde kurulan kağıt hammaddesi üretim tesislerine ilişkin olmakla birlikte, sınıraşan ciddi nitelikteki zarar riski taşıyan faaliyetlerin önlenmesi ve bununla ilgili çevresel etki değerlendirmelerinin yapılmasına ilişkin kapsamlı tartışma nedeniyle kimi yazarlarca Divan tarafından karara bağlanan en önemli çevre davasıdır⁵⁰. Hatta bu dava kimi değerlendirmelere göre bir uluslararası mahkeme tarafından karara bağlanan uluslararası çevre hukukuyla ilgili en önemli davadır⁵¹.

Uluslararası çevre hukukunun gelişimi açısından önemli olan diğer bir dava Kosta Rika - Nikaragua davasıdır. Bu davaya yönelik başvuru Kosta Rika tarafından 18 Kasım 2010 tarihinde Nikaragua aleyhine yapılmıştır. "Nikaragua tarafından sınır bölgesinde yapılan çeşitli faaliyetler" başlığını taşıyan bu davanın konusunu, Nikaragua tarafından San Juan nehrinden Los Portillos sulak alanına doğru yapılan kanal inşası ile San Juan nehrinde yürütülen faaliyetler oluşturmaktadır. Kosta Rika'ya göre; yürütülen bu faaliyetler Colarado nehrinin su hacminin önemli oranda azalmasına ve Ramsar Sözleşmesi kapsamında korunan sulak alanlarda geniş çaplı zararlara yol açacaktır⁵².

⁴⁸ ICJ, Case Concerning The Gabcikovo & Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) (Judgment of 25 September 1997), Separate Opinion of Vice President Weeramentry, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 06.07.2024) s. 88-89.

⁴⁹ **Güneş**, s. 114.

⁵⁰ **Fitzmaurice**, s. 374.

⁵¹ **Boyle**, Alan: "Pulp Mills Case: A Commentary", British Institute of International and Comparative Law, 2011, 1. https://www.biicl.org/files/5167_pulp_mills_case.pdf (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

⁵² **Güneş**, Şule: "Kosta Rika- Nikaragua Davası", Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan (ed.), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 716.

Divan 16 Aralık 2015 tarihli kararında, Nikaragua veya Kosta Rika'nın sınıraşan zararın önlenmesi konusunda asli görevlerini ihlal edip etmediğini değerlendirmiştir. Divan, Nikaragua'nın, kanal inşası sonucunda Kosta Rika'ya verilen çevresel zarardan sorumlu olduğu sonucuna varmış ve çevresel zarar değerlendirmesine ilişkin uzun bir analizden sonra Kosta Rika'ya tazminat ödenmesine karar vermiştir⁵³.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Divan'ın 16 Aralık 2015 tarihli kararı çevresel zarar nedeniyle verilen ilk tazminat kararıdır⁵⁴. Divan'a göre; çevreye verilen zarar ve bunun sonucunda yaşanan çevresel bozulma ve kayıp uluslararası hukuk kapsamında tazmin edilebilir niteliktedir. Bu tür bir tazminat, çevreye ilişkin zararları kapsayabileceği gibi, çevrenin yeniden eski haline getirilmesine ilişkin bedelleri de kapsamaktadır⁵⁵.

Kosta Rika 16 Ocak 2017 tarihi itibarıyla Divan'a başvurarak, 16 Aralık 2015 tarihinde verilen kararın 229/5. paragrafı uyarınca, tazminat oranının belirlenmesi için verilen 12 aylık sürede Nikaragua ile uzlaşmaya varılmadığını belirtmiş ve Divan'dan tazminat miktarının belirlenmesini talep etmiştir⁵⁶.

Divan tarafından tazminat miktarı 2 Şubat 2018 tarihinde verilen karar ile belirlenmiştir. Bu kapsamda Divan tarihinde ilk kez, tazminat miktarı belirlenirken ekolojik değerlerdeki kayıp esas alınmıştır. Bu karar uyarınca, çevreye verilen zarar ile birlikte zarar neticesinde çevrenin ürün ve hizmet sağlama kabiliyetinde ortaya çıkan kayıp ve azalmanın uluslararası hukuk altında tazmin edilebilir olduğu açık bir şekilde kabul edilmiştir. Bununla birlikte Divan'ın çevresel zararın hesaplanmasında izlediği yöntemi açık bir şekilde ortaya koyamaması uluslararası alanda mahkemelerin çevresel zararın hesaplanması konusunda Divan'ın rehberliğinden yararlanması imkânını

⁵³ Karar metni için bkz. ICJ, *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, Costa Rica v. Nicaragua*, Judgment of 16 December 2015, para 229. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20151216-JUD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

⁵⁴ **Harrison**, James: "Significant International Environmental Law Cases: 2017-18", *Journal of Environmental Law*, Cilt 30, 2018, s. 528.

⁵⁵ Karar metni için bkz. ICJ, *Certain Activities Carried Out By Nicaragua in the Border Area, (Costa Rica & Nicaragua)*, Judgment of 2 February 2018. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20180202-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023). Para. 42.

⁵⁶ *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, Costa Rica v. Nicaragua*, Judgment of 2 February 2018, Para 11.

kısıtlamıştır⁵⁷. Divan tarafından Kosta Rika'ya verilmesi gereken tazminatın toplam tutarı, Nikaragua tarafından 2 Nisan 2018 tarihine kadar ödenecek 378.890,59 ABD Dolarıdır⁵⁸. Tazminatın tamamı Nikaragua tarafından karşılanmıştır⁵⁹.

Bu kararın uluslararası çevre hukukunun gelişimine yönelik katkısına bakıldığında, uğranılan çevresel zararın tazmini noktasında ekolojik unsurların kaybının değerlendirilmesi önemlidir. Divan Kosta Rika'nın tazminat talebinde bulunduğu altı ekolojik değerden dördü için Kosta Rika'ya tazminat ödenmesine karar vermiştir⁶⁰.

Bu karar kapsamında Divan'a yönelik yapılan eleştirilerin başında, devletlerin kendi yargı yetkisi altında bulunan alanlarda gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler sonucunda ortaya çıkabilecek ciddi nitelikteki sınıraşan zararların öngörülmesi halinde çevresel etki değerlendirmesinin yapılmasına yönelik, uluslararası teamül hukukuna ilişkin kuralın açıklığa kavuşturulmadığıdır. Bu dava kapsamında Divan'ın Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından oluşturulan 2001 tarihli Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Ötesi Zararların Önlenmesine İlişkin Taslak Maddelere atıfta bulunmaması da eleştirilmiştir⁶¹. Bu karar bu konuya ilişkin olarak gelecekte tartışılabilir birçok noktanın olduğunu göstermektedir⁶².

Bu çalışma kapsamında incelenen kararlara bakıldığında; Divan'ın Korfu Boğazı ve Barcelona Traction kararlarında çevresel uyumsuzluklara yönelik uygulanabilecek olan genel ilkeleri ortaya koyduğu, sonraki tarihli kararlarında ise uluslararası çevre hukukunun özel normlarına yönelik değerlendirmeler yaptığı görülmüştür⁶³.

Divan'ın uluslararası hukukun yapısına uluslararası çevre hukukunun bir alt disiplin olarak dahil edilmesi yönünde katkı sunduğu belirtilmekle

⁵⁷ **Güneş, Şule**: "Kosta Rika- Nikaragua Davası", Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 732-734.

⁵⁸ Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, Costa Rica v. Nicaragua, Judgment of 2 February 2018, Para 156.

⁵⁹ **Güneş, Şule**: "Kosta Rika- Nikaragua Davası", Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 723.

⁶⁰ Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, Costa Rica v. Nicaragua, Judgment of 2 February 2018, Para 75. Bu ekolojik değerler; ağaçlar, gaz düzenleme ve hava kalitesi hizmetleri, biyolojik çeşitliliğin kaybı ile birlikte kereste ve diğer hammaddelerdir.

⁶¹ **Ütük**, s. 39-40.

⁶² **Harrison**, s. 531.

⁶³ **Fitzmaurice**, s. 373; **Vinuales**, Jorge E.: "The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment", Fordham International Law Journal, Cilt 32, No 1, 2008, s. 235-236.

birlikte, Divan'ın uluslararası çevre hukukunun ayrıntıları ve uygulanabilirliği üzerindeki etkisi asgari düzeyde kalmıştır. Bu bağlamda Divan'ın kararlarının uluslararası çevre hukukunda devletlerin yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından yeterli olmadığı söylenebilir⁶⁴.

II. PULP MİLLS DAVASI

Divan'ın uluslararası çevre hukukuna yönelik kararlarına bakıldığında verilen her bir kararın, ilgili somut olayın özellikleri çerçevesinde doğal olarak farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Çevre sorunlarının büyüklüğü ve aciliyeti düşünüldüğünde bu kaçınılmazdır. İncelenen kararlarda genellikle Divan'ın uluslararası çevre hukukuna yönelik katkısının olduğu kabul edilmekle beraber bunun birçok kararda da görüldüğü gibi yeterli olmadığı ve gelişmeye açık olduğu söylenebilir.

Bu bölümde incelenecek olan Pulp Mills kararı uluslararası çevre hukuku açısından Divan'ın kararlarında önemli bir yere sahiptir. Yukarıda belirtildiği gibi bu karar diğer kararlardan farklı olarak kimi yazarlarca Divan'ın uluslararası çevre hukuku alanındaki en önemli kararı olarak değerlendirilmiştir.

Bu davanın nedenleri ile birlikte, Divan'ın yargılama yetkisine ve tarafların iddialarına bu bölümde geniş yer verilmekle birlikte, tarafların ihtiyati tedbir taleplerine yönelik kararlara da kısaca değinilmiştir.

A. Davanın Nedenleri

Bu dava esas itibarıyla Arjantin ve Uruguay arasında sınır oluşturan Uruguay nehri üzerinde kurulan kağıt hammaddesi üretim tesislerine ilişkindir. Bu nehrin hukuki statüsü Arjantin ve Uruguay arasında 7 Nisan 1961 tarihinde Montevideo'da imzalanan "Uruguay Nehri'nin oluşturduğu sınıra ilişkin anlaşma" ile belirlenmiştir⁶⁵.

⁶⁴ **Fitzmaurice**, s. 374.

⁶⁵ Çerçeve niteliğindeki bu anlaşma giriş ve 11 maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşmanın 7. maddesi uyarınca taraflarca "nehirin kullanımı için ortak bir rejim" kurulması öngörülmüştür. Bu maddenin içeriğinde; seyrüsefer güvenliği için ortak standartlar belirlenmesi, mevcut uygulamaları dikkate alan bir kılavuzluk rejiminin kurulması gibi hususlarla birlikte, canlı kaynakların korunması ve su kirliliğini önlenmesi de yer almaktadır. Uruguay and Argentina, Treaty concerning the boundary constituted by the River Uruguay. Signed at Montevideo, on 7 April 1961, No: 9074, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20635/volume-635-I-9074-English.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

Bu antlaşmanın 7. maddesi uyarınca taraflarca nehrin kullanımı için ortak bir rejim kurulması öngörülmüştür. Uruguay Nehri'nin yönetimi ve korunması açısından büyük önem taşıyan bu rejim Uruguay Nehri İdari Komisyonu (the Administrative Commission of the River Uruguay- CARU) adı altında 17 bölüm ve toplam 63 maddeden oluşan 26 Şubat 1975 tarihli Statü ile kurulmuştur⁶⁶.

Bu kapsamda nehrin statüsü belirlenmiş ve seyrüsefer için mümkün olan kolaylıkların ve güvenliğin sağlanması amacıyla taraflar arasında işbirliği öngörülmüştür⁶⁷. Taraflar aynı zamanda nehrin güvenliğini ve ana kanalın kullanımını düzenleyen hükümler üzerinde anlaşacaklardır⁶⁸.

Komisyon'un nehirde seyir güvenliği ve ana kanalın kullanımı, canlı kaynakların korunması ve muhafaza edilmesi, kılavuzluk, kirliliğin önlenmesi, boru hatları ve kabloların döşenmesi, bilimsel çalışmaların ve araştırmaların ortak yürütülmesini koordine etmek gibi fonksiyonları vardır⁶⁹. Yeni kanallar açılmasının planlanması ve suyun kalitesi gibi konularda, bu statü uyarınca kurulan CARU'nun⁷⁰ bilgilendirilmesi şarttır. Bu kapsamda nehir ekosisteminin ve sularının korunması amacıyla düzenlemeler yapılmış, bir bütün olarak nehir ekosistemini etkileyebilecek ve bozabilecek konularda toprakların ve ormanlık alanların yönetimi düzenlenmiştir. Bu statüde, yeraltı sularının ve nehrin kollarını oluşturan suların kullanımı yasaklanmıştır⁷¹. Statü uyarınca nehirde yaşanabilecek kirliliğin önlenmesi noktasında sorumluluk düzenlenmiştir⁷². Statüde, nehirle ilgili olarak taraflar arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlığın, taraflardan birinin teklifi üzerine Komisyon tarafından görüşüleceği yer almakla birlikte, uyuşmazlığın Komisyon tarafından 120 gün içinde sonuçlandırılmaması durumunda taraflarca sorunun doğrudan müzakere yoluyla çözülmesi düzenlenmiştir⁷³. Ayrıca bu statüde antlaşma ve statünün yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıkların müzakereler yolu ile çözülememesi durumunda,

⁶⁶ Uruguay and Argentina, Statute of the River Uruguay. 26/02/1975 <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201295/volume-1295-I-21425-English.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

⁶⁷ Statute of the River Uruguay, md. 3.

⁶⁸ Statute of the River Uruguay, md. 4.

⁶⁹ Statute of the River Uruguay, md. 56.

⁷⁰ Statute of the River Uruguay, md. 49-57.

⁷¹ Statute of the River Uruguay, md. 35.

⁷² Statute of the River Uruguay, md. 40-43.

⁷³ Statute of the River Uruguay, md. 58-59.

uyuşmazlığın taraflarından herhangi birinin uyuşmazlığı doğrudan Divan'a sunabileceği yer almıştır⁷⁴.

Bu davaya ilişkin başvuru Arjantin tarafından 4 Mayıs 2006 tarihinde Divan'a sunulmuştur. Bu davanın konusunu 26 Şubat 1975 tarihinde imzalanan, 18 Eylül 1976 tarihinde yürürlüğe giren Uruguay Nehrinin kullanımını düzenleyen statünün hükümlerinin ihlali iddiası oluşturmaktadır. Arjantin, bu ihlalin Uruguay Nehri üzerinde iki kağıt hammaddesi üretim tesisinin yapılması, inşa edilmesi ve gelecekte kullanımının planlanmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Arjantin tarafından özellikle vurgulanan bu tür faaliyetlerin Uruguay Nehri'nin su kalitesi ve nehrin diğer alanları üzerindeki etkisidir⁷⁵.

İlk sorun Uruguay'da, Celulosas de M'Bopicuá S.A. (CMB) olarak faaliyet gösteren İspanyol Empresa Nacional de Celulosas de España (ENCE) şirketince nehrin Uruguay'a ait kısmında yapılması planlanan bir kâğıt hammaddesi üretim tesisinin inşasına ilişkindir⁷⁶. Bu kapsamda 22 Temmuz 2002 tarihinde, yapılması planlanan projenin çevresel etki değerlendirme (ÇED) raporu şirket yetkililerince Uruguay'a sunulmuş ve 1975 tarihli Statü uyarınca CARU Başkanlığı projeye ilişkin bilgilendirilmiş ve 14 Mayıs 2003 tarihinde ÇED raporu Uruguay makamları tarafından CARU'ya sunulmuştur⁷⁷. 9 Ekim 2003 tarihinde konuya yönelik yetki sahibi Uruguay makamları tarafından fabrikanın inşası için şirkete izin verilmiştir. Aynı gün içerisinde iki liderinin yapmış olduğu görüşmede, Arjantin'in çevresel kaygılarını dikkate almayan hiçbir yetkilendirmenin yapılmayacağı Uruguay tarafından tahhüt edilmiştir⁷⁸. 27 Ekim 2003 tarihinde Uruguay, verilen yetkilendirme ve ÇED raporunu Arjantin makamlarına ilettikten sonra Arjantin, sunulan belgelerde çevresel etkilere yönelik yeterli değerlendirmelerin yapılmadığını belirtmiştir⁷⁹. 15 Mayıs 2004 tarihinde CARU Su Kalitesi ve Kirlilik Kontrolü Alt Komitesi, fabrikanın çevresinde su kalitesinin izlenmesi planını hazırlamıştır⁸⁰. 28 Kasım 2005 tarihinde bir türlü inşaata başlanılmaması

⁷⁴ Statute of the River Uruguay, md. 60.

⁷⁵ Karar metni için bkz: ICJ, Case Concerning Pulp Mills On the River Uruguay (Argentina & Uruguay), Judgment of 20 April 2010, Para 1. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023). (Bundan sonra, Pulp Mills Judgment olarak kullanılacaktır).

⁷⁶ Pulp Mills Judgment, Para 28.

⁷⁷ Pulp Mills Judgment, Para 29.

⁷⁸ Pulp Mills Judgment, Para 31.

⁷⁹ Pulp Mills Judgment, Para 33.

⁸⁰ Pulp Mills Judgment, Para 35.

nedeniyle projenin İspanyol yüklenicileri projeden vazgeçmişler ve proje 21 Eylül 2006 tarihinde iptal edilmiştir⁸¹.

Taraflar arasında uyuşmazlık konularından bir diğeri, yine bu nehir üzerinde kurulması planlanan Botnia S.A. isimli Finlandiya menşeiili şirketin kağıt hammaddesi üretim tesisi kurma girişimidir. Orion (Botnia) olarak anılan üretim tesisinin kurulması, ENCE üretim tesisi için planlanan sahanın birkaç kilometre aşağısındadır. Bu konuya ilişkin benzer bir süreç devam ederken, tarafların dışişleri bakanlıklarınca 31 Mayıs 2005 tarihinde bu süreçlerle ilgili anlaşmazlıkları çözmek amacı ile kurulan Üst Düzey Teknik Grup (High-Level Technical Group- GTAN)'ın çabaları başarısızlıkla neticelenmiştir. 31 Ocak 2006 tarihinde Uruguay, GTAN'ın yürüttüğü müzakere sürecinin başarısız olduğuna karar vermiştir. Arjantin, Uruguay ile aynı fikirde olmakla beraber bu başarısızlığı 3 Şubat 2006 tarihinde ilan etmiştir⁸². Bununla birlikte 2003 yılında başlatılan Orion (Botnia) projesi 9 Kasım 2007 tarihinden beri faaliyet göstermektedir⁸³.

Diğer taraftan Ontur International S.A. isimli şirket, Uruguay tarafından nehir kıyılarında kurulması planlanan liman inşası ve işletimi için yetkilendirilmiştir⁸⁴. 5 Temmuz 2005 gibi erken bir tarihte Uruguay, Botnia şirketine Botnia üretim tesisinin bitişiğinde bir liman inşa etmesi için yetki vermiş ve daha sonraki tarihlerde bu konuya ilişkin başka yetkiler de vermiştir⁸⁵.

Bütün bunlarla birlikte; Divan'ın 2006 yılında belirttiği gibi, bu proje Uruguay'ın şimdiye kadar sahip olduğu en büyük yabancı yatırım olmakla beraber proje ile ilgili riskler oldukça yüksektir. Bu proje planlama aşamasından itibaren nehrin diğer kıyısında yer alan Arjantin makamlarının yanı sıra başlıca ekonomik faaliyetleri turizm, balıkçılık ve tarım olan bölge halkının oluşabilecek kirlilik nedeniyle şiddetli protestoları ile karşı karşıya kalmış ve köprülerdeki geçişler halk tarafından engellenmiştir⁸⁶.

⁸¹ Pulp Mills Judgment, Para 36.

⁸² Pulp Mills Judgment, Para 40. GTAN'ın uyuşmazlığı çözmek için 180 günü vardır.

⁸³ **Dubois**, Sandrine Maljean/**Richard**, Vanessa: "The International Court of Justice's Judgement of 20 April 2010 in the Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) case, HAL Open Science, 2018, s. 2. <https://shs.hal.science/halshs-01416769>, (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

⁸⁴ Pulp Mills Judgment, Para 44.

⁸⁵ **Merkouris**, Panos: "Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay): of Environmental Impact Assessments and "Phantom Experts", The Hague Justice Portal, 2010, s. 4. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2378882, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).

⁸⁶ **Dubois/Richard**, s. 1-2.

B. Divan'ın Yargı Yetkisinin Kapsamı

Divan'ın yargı yetkisinin dayanağı Divan Statüsünün 36/1. maddesi⁸⁷ ile 1975 tarihli statünün 60/1. maddesidir⁸⁸.

Devletler tarafından Divan'ın yargı yetkisinin ne şekilde kabul edileceği çalışmamızın ilk sayfalarında belirtilmişti. Pulp Mills davasında ise Divan'ın yargı yetkisinin kapsamı Arjantin ve Uruguay arasında akdedilen 1975 tarihli statüye dayanmaktadır. 1975 tarihli statünün 60. maddesi taraflar arasındaki uyuşmazlıkların görüşmeler sonucunda çözümsüz kalması durumunda her iki tarafın uyuşmazlığın çözümü için Divan'a başvurabileceğini düzenlemektedir. Bu çerçevede, 4 Mayıs 2006 tarihinde Arjantin uyuşmazlığı Divan'a sunmuştur⁸⁹. Görüleceği gibi Divan'ın yargı yetkisi taraflarca uyuşmazlığın çıkmasından önce yapılan uluslararası bir anlaşmaya dayanmaktadır. Söz konusu anlaşma uyarınca taraflar aralarında çıkabilecek uyuşmazlık ya da uyuşmazlıkları Divan'a sunabilir.

Divan'ın yargı yetkisinin kabul edilmesi noktasında taraflar arasında bir uyuşmazlık bulunmama ile birlikte tarafların anlaşamadığı nokta yargı yetkisinin kapsamıdır. Uruguay, gürültü, genel ve görsel rahatsızlık, turizme olan özel etkiler gibi konuların 1975 tarihli statünün yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili olmadığını savunmuştur. Hava kirliliğine yönelik ise suyun kalitesini etkileyeceğinden dolayı bir itiraz ileri sürmemiştir⁹⁰.

Arjantin, Uruguay'ın Divan'ın yargı yetkisine yönelik yaklaşımını dar kapsamlı bulmuştur. Arjantin'e göre; 1975 tarihli statünün düzenlemeleri sadece nehrin su kalitesine yönelik olmayıp, aynı zamanda nehrin genel rejimine de kapsadığından dolayı, ilgili diğer konuların da geniş bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.⁹¹ Tarafların bu iddiaları karşısında Divan 1975 tarihli statüde gürültü, görüntü kirliliği ve kötü kokular ele alınmadığı için bu konuları yargı yetkisinin kapsamına dahil etmemiştir⁹².

Yargı yetkisinin daha geniş bir şekilde değerlendirilmesi noktasında Arjantin, 1975 tarihli statünün 1. maddesinin "tarafların her biri için yürürlükte olan antlaşmalardan ve diğer uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve

⁸⁷ Divan Statüsü'nün 36/1. maddesi şu şekildedir. "*Divan'ın yetki alanı tarafların kendisine sunacağı bütün işlerle Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda ya da yürürlükteki antlaşma ya da sözleşmelerde özel olarak öngörülmüş bütün durumları kapsar*".

⁸⁸ Pulp Mills Judgment, Para 48.

⁸⁹ Pulp Mills Judgment, Para 52.

⁹⁰ Pulp Mills Judgment, Para 49.

⁹¹ Pulp Mills Judgment, Para 50.

⁹² Pulp Mills Judgment, Para 52.

yükümlülüklerle sıkı sıkıya uymak” ifadesinin bir gönderme maddesi olarak değerlendirilip söz konusu uyumsuzluğun çözümünde kullanılması gerektiğini belirtmiştir⁹³.

Benzer şekilde Arjantin, statünün 41/a. maddesinin de bir gönderme hükmü olduğunu belirtmektedir. Bu madde uyarınca; tarafların su ortamını korumak, muhafaza etmek ve özellikle kirliliğini önlemek noktasında uygulanabilir uluslararası anlaşmalara ve ilgili olduğu yerde uluslararası teknik kuruluşların yönergeleri ve tavsiyelerine uygun gerekli kural ve önlemleri belirleme yükümlülüğü vardır⁹⁴.

Bu kapsamda Arjantin’in 1975 tarihli statünün 1. maddesi uyarınca, “her iki taraf için yürürlükte olan antlaşmalar ve diğer uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin sıkı sıkıya tatbiki ifadesini”, diğer anlaşmaları yargılamaya dahil etme şeklinde geniş bir şekilde yorumlaması karşılık bulmamıştır⁹⁵. Aynı zamanda Divan, 1975 tarihli statünün 41. maddesinde yer alan “uygulanabilir nitelikteki uluslararası anlaşmalara uyumlu olarak uygun önlemlerin alınması” ifadesini, diğer anlaşmalara bir atıf olarak kabul etmemiştir⁹⁶.

C. Tarafların İddia ve Talepleri

Arjantin, Uruguay’ın tek taraflı olarak iki kağıt hamuru üretim tesisi fabrikasının inşasına izin vererek 1975 tarihli statüyü ihlal ettiğini iddia etmiştir. Arjantin’e göre, bu tür tesislerin inşası ve işletmeye alınması, Uruguay Nehri’nin çevresine önemli ölçüde zarar verecektir. Bu kapsamda Uruguay’a, kağıt hamuru üretim tesisleri kurma projesinin çevreye ve nehir ekosistemine zarar verme riski taşıyıp taşımadığı sorusu yöneltmiştir. Arjantin’e göre; bu projeler çevreye zarar verecek, nehrin Arjantin-Uruguay kesimindeki balık üretiminin yüzde 90’ı (yılda 4.500 tonun üzerinde) yapılması planlanan projelerden etkilenecektir. Aynı zamanda yapılması planlanan projeler göçmen balıkların üreme alanı içerisindedir. Arjantin’in diğer bir iddiası da, kurulması planlanan üretim tesislerinin yerleşim yerlerine çok yakın olduğudur⁹⁷.

⁹³ Pulp Mills Judgment, Para 59.

⁹⁴ Pulp Mills Judgment, Para 60.

⁹⁵ Pulp Mills Judgment, Para 59-60.

⁹⁶ Pulp Mills Judgment, Para 62-63.

⁹⁷ ICJ, Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July 13, 2006, Para 8. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20060713-ORD-02-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.10.2023).

Arjantin öncelikle yapılması planlanan kâğıt hammaddesi üretim tesislerinin, nehrin sularına önemli bir etkide bulunacağı ve ciddi nitelikte sınır aşan çevresel zarar vereceği gerçeğinden hareket ederek⁹⁸ karşı karşıya kalınan durumun sadece maddi tazminat veya diğer maddi hükümlerle telafi edilemeyeceğini belirterek ihtiyati tedbir talebini⁹⁹ Divan'a sunmuştur¹⁰⁰. İhtiyati tedbirlerin görüşüldüğü duruşmalar 8 ve 9 Haziran 2006 tarihlerinde yapılmıştır. Karar 13 Temmuz 2006 tarihinde verilmiştir¹⁰¹.

Arjantin, Divan'dan verilecek nihai karara kadar kâğıt hammaddesi üretim tesislerinin inşaatlarına ilişkin tüm izinlerin askıya alınmasını talep etmiştir. Arjantin aynı zamanda, Uruguay'ın nehrin korunması ve kirliliğin önlenmesi için Arjantin'le işbirliği yapmasını, Uruguay'ın mevcut yargılamanın konusu olan anlaşmazlığı ağırlaştıracak veya çözümünü zorlaştıracak her türlü eylemden kaçınmasına karar verilmesini istemiştir¹⁰². Arjantin'e göre; özellikle inşaat izinlerinin askıya alınmaması halinde 1975 tarihli statüde belirlenen usul tamamen teorik kalacaktır ve statü uyarınca sahip olduğu hakları kullanması "*sonsuz kadar*" mümkün olmayacaktır¹⁰³.

Arjantin'in bu iddialarına karşılık Uruguay, Arjantin'in herhangi bir hakkına yönelik mevcut veya yakın bir tehdidin bulunmaması, dolayısıyla onarılamaz zarar riski ve aciliyet koşullarının bulunmaması nedeniyle Arjantin'in ihtiyati tedbir taleplerinin reddedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹⁰⁴.

Divan'a göre; Arjantin yapılması planlanan projeler kapsamında çevresel düzeyde telafisi mümkün olmayan zararlarla birlikte ekonomik ve sosyal düzeyde de zarara uğrayacağını kanıtlamamıştır¹⁰⁵. Bu nedenle Arjantin'in ihtiyati tedbir talebi kabul edilmemiştir¹⁰⁶.

29 Kasım 2006 tarihinde Uruguay, 20 Kasım 2006 tarihinden itibaren Arjantin vatandaşlarından oluşan organize grupların Uruguay Nehri üzerin-

⁹⁸ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 15.

⁹⁹ İhtiyati tedbir Divan statüsünün 41/1. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir. "Divan durumun gerektirdiğine hükmederse, tarafların herbirinin haklarını korumak için hangi geçici önlemlerin alınması gerektiğini belirtme yetkisine sahiptir".

¹⁰⁰ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 17-19.

¹⁰¹ ICJ, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Overview of the Case, <https://www.icj-cij.org/case/135>, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

¹⁰² Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 20.

¹⁰³ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 66.

¹⁰⁴ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 44.

¹⁰⁵ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 74.

¹⁰⁶ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July, Para 87.

deki hayati öneme sahip ticari ve turistik geçişlere imkan veren uluslararası bir köprüyü abluka altına aldığını, bu eylemin kendisine önemli ölçüde ekonomik zarar verdiğini, bu eylemlerin devamının köprünün en az üç ay daha kapatılması ile sonuçlanacağını belirtmiş ve Arjantin'in ablukayı sona erdirmek için hiçbir çaba sarf etmediği gerekçesiyle, bu eylemlerin önlenmesi amacıyla Divan tarafından ihtiyati tedbirlerin alınması talebinde bulunmuştur¹⁰⁷.

İhtiyati tedbirlerin alınmasına yönelik talepler 18 ve 19 Aralık 2006 tarihlerinde görüşülmüş, Divan 23 Ocak 2007 tarihli bir kararla, ihtiyati tedbir taleplerini sorunu ağırlaştıracak veya uzatacak yeni gelişmelere sebep olabileceği¹⁰⁸ gerekçesi ile reddetmiştir¹⁰⁹.

İhtiyati tedbir talepleri sonrasında tarafların iddiaları şu şekildedir. Arjantin, Uruguay'ın kağıt hamuru üretim tesislerine izin verirken ve inşa ederken ihlal ettiği hususları şu şekilde saymıştır. Bunlar;

- a) Nehrin verimli ve akılcı kullanımı için gerekli tüm önlemleri alma yükümlülüğü,
- b) Üretim tesisleri ile ilgili süreç ve faaliyetlere ilişkin önceden bildirimde bulunma yükümlülüğü,
- c) Nehrin su ortamının, balık kaynaklarının ve biyolojik çeşitliliğinin korunması yükümlülüğü,
- d) Kirliliği önleme yükümlülüğü,
- e) Eksiksiz bir şekilde çevresel etki değerlendirmesinin hazırlanması zorunluluğu,
- f) Nehrin çevresinin korunması ve kirliliğin önlenmesi konusunda işbirliği yapma yükümlülüğü¹¹⁰.

Arjantin Divan'dan, bu fiillerin Uruguay'ın işlediği uluslararası haksız fiiller olarak tespit edilmesini ve bu fiiller öncesi durumun yeniden tesisini talep etmiştir. Sonuç olarak Arjantin'in, Divan'dan talebi Uruguay'ın yukarıda belirtilen ihlallere son vermesi ve tazminat ödemesidir. Bu kapsamda Uruguay Divan'dan, yapılması planlanan inşaatların hukuka uygun olduğunu

¹⁰⁷ ICJ, Case concerning pulp mills on the River Uruguay, (Argentina v. Uruguay), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of January 23, 2007, Para 8. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20070123-ORD-01-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

¹⁰⁸ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of January 23, Para 49.

¹⁰⁹ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of January 23, Para 56.

¹¹⁰ Pulp Mills Judgment, Para 22.

ve Uruguay'ın Botnia tesisini 1975 tarihli statü hükümlerine uygun olarak işletmeye devam etme hakkını ilan etmesini talep etmiştir¹¹¹.

D. Usule İlişkin Yükümlülüklerin İhlali

Divan esasa yönelik kararını 20 Nisan 2010 tarihinde vermiştir¹¹². Divan öncelikle tarafların genel olarak uluslararası hukuk altında ve özel olarak CARU aracılığıyla 1975 tarihli statünün öngördüğü müzakere ve işbirliği usullerini iyi niyetle yerine getirme yükümlülüklerini hatırlatmıştır.

Yukarıdaki paragraflarda belirtildiği gibi Divan, Arjantin'in ihtiyati tedbir talebi olarak iki kağıt hamuru üretim tesisinin ruhsatlarının ve inşaatlarının askıya alınması talebini, geri dönülemez bir zararın oluşacağına ikna olmadığından dolayı reddetmiştir. Benzer şekilde Divan; Uruguay'ın nehir üzerinde bulunan köprülerdeki Arjantinli göstericilerin eylemlerinin önlenmesine yönelik ihtiyati tedbir talebini, bu gösterilerin Uruguay'ın haklarına geri dönüşü olmayan şekilde zarar vereceği konusunda acil bir risk oluşturmadığı gerekçesi ile reddetmiştir.

1975 tarihli statünün usule ve esasa ilişkin yükümlülüklerinin ihlal edildiği iddialarının ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini belirledikten sonra Divan, dikkatini 1975 tarihli statünün usule ilişkin yükümlülüklerinin yer aldığı 7 ile 12. maddeleri arasındaki sisteme çevirmiştir¹¹³. Bu kapsamda Divan, 1975 tarihli statü uyarınca kurulan CARU'nun, taraflar arasında işbirliği yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde merkezi bir bileşen olan uluslararası bir örgüt olduğunu ve CARU'nun kendisine verilen görevi yerine getirebilmesi için Uruguay Nehri'nin çevresini etkileyebilecek her türlü çalışmadan haberdar edilmesi gerektiği tespitini yapmıştır. Bu belirtilenler 1975 tarihli statü tarafından kurulan sistemin temel unsurudur¹¹⁴.

1. CARU'ya Bildirim

Divan Arjantin'in, Uruguay'ın bildirim yükümlülüklerini ihlal ettiği yönündeki iddialarına ilişkin yapmış olduğu incelemede, çevreye verilen zararın önlenmesini esas almıştır. Divan'a göre; önleme ilkesi geleneksel bir kuraldır ve kökeni bir devletin kendi topraklarını diğer devletlere zarar verecek şekilde bilerek kullanmaması yönünde gerekli özeni göstermesi ilke-

¹¹¹ Pulp Mills Judgment, Para 24.

¹¹² ICJ, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Overview of the Case, <https://www.icj-cij.org/case/135>, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

¹¹³ **Merkouris**, s. 6.

¹¹⁴ Pulp Mills Judgment, Para 93.

sine dayanmaktadır¹¹⁵. Buna göre bir devletin egemenliği altında bulunan bir alanda başka bir devletin çevresine ciddi nitelikte zarar verecek faaliyetlerden kaçınmak için elindeki tüm araçları kullanması gerekmektedir. Divan Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğu başlığını taşıyan danışma görüşünde bu yükümlülüğün artık çevreyle ilgili uluslararası hukuk külliyyatının bir parçası olduğunu vurgulamıştır¹¹⁶.

Divan açısından 1975 tarihli statü uyarınca CARU'ya bildirimde bulunma yükümlülüğü, çevreye verilecek zararı önleme görevinin yerine getirilmesiyle ayrılmaz biçimde bağlantılı olmakla birlikte aynı zamanda tarafların işbirliği yapma ve iyi niyetle müzakerelere katılmalarının bir gereğidir¹¹⁷. Divan nehir çevresine zarar verecek faaliyetlere veya projelere ilişkin bilgi sahibi olan tarafın CARU'yu bilgilendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu aşamada sağlanan bilgiler doğrultusunda projenin çevresel etkisinin tam bir değerlendirmesinin yapılması daha fazla zaman ve kaynak gerektireceğinden beklenmemektedir. Bu kapsamda konuya ilişkin daha geniş bir bilgi söz konusu ise, bu bilgi CARU'ya iletilmelidir. Burada dikkat çekilen nokta CARU'yu bilgilendirme görevinin, söz konusu faaliyete ilişkin projeye izin verilmesinden önce olması gerektiğidir¹¹⁸.

Divan'a göre, CARU'nun bilgilendirme taleplerine rağmen 1975 tarihli statünün 7/1. maddesi uyarınca Uruguay, CARU'ya bildirimde bulunma yükümlülüğünü ihlal etmiştir. Divan'a göre Uruguay, kurulması planlanan kağıt hammaddesi üretim tesisleri ve Botnia fabrikasının bitişiğindeki liman terminali için ilk çevre izinlerinin verilmesinden önce planlanan çalışmalar hakkında CARU'ya bildirimde bulunmayarak, statünün 7/1. maddesini ihlal etmiştir¹¹⁹. CARU'nun belirli bilgileri doğrudan ilgili şirketlerden ve sivil toplum kuruluşlarından almış olması Uruguay'ın yükümlülüğünü ortadan kaldırmamıştır¹²⁰.

2. Arjantin'e Bildirim

1975 tarihli statünün 7/2. maddesi Uruguay nehrine ilişkin bir planın, CARU tarafından diğer tarafa ciddi zarar verebileceğine karar verilmesi veya

¹¹⁵ Pulp Mills Judgment, Para 101.

¹¹⁶ Pulp Mills Judgment, Para 101. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, Para 29.

¹¹⁷ Pulp Mills Judgment, Para 102.

¹¹⁸ Anton, Donald K: "Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay", Australian International Law Journal, 2010, s. 216. <https://www.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2010/13.pdf>. (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

¹¹⁹ Pulp Mills Judgment, Para 111.

¹²⁰ Anton, s. 216.

III. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN İLKELERİ VE PULP MİLLS KARARI

Uruguay'ın usule ilişkin yükümlülüklerini ihlal ettiğini tespit ettikten sonra Divan, 1975 tarihli statü uyarınca ortaya çıkan esaslı yükümlülüklerin ihlali iddialarına yönelmiştir. Divan, iki yükümlülük kategorisinin birbirini mükemmel şekilde tamamladığını vurgulamakla birlikte¹²⁶, sadece usule ilişkin bir yükümlülüğün ihlalinin, maddi yükümlülüklerin ihlalinin beraberinde getirmediğini vurgulamıştır. Divan'a göre; her bir kategoriye ilişkin ihlal ayrı bir şekilde değerlendirilmelidir.

Bu bölüm kapsamında Divan'ın Pulp Mills kararının esasına ilişkin yapmış olduğu değerlendirmeler yer almakla birlikte, bu çalışma kapsamında incelenen diğer kararlara uluslararası çevre hukukunun ilkeleri doğrultusunda alt başlıklarda atıflar yapılmıştır.

A. Ekolojik Dengenin Korunması ve Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Yükümlülükler

Divan, 1975 tarihli statünün 36. maddesi uyarınca tarafların, CARU yoluyla nehrin ekolojik dengesinin korunması amacı ile gerekli önlemleri almaya yönelik özel bir yükümlülükleri olduğunu belirtmiştir. Bu yükümlülük uyarınca; her iki taraf önlemler alırken gerekli özeni göstermelidir. Aynı zamanda 36. madde, her iki devlete ekolojik dengenin korunması konusunda görev yüklemekle birlikte, bu görevin kapsamı sadece CARU aracılığıyla tarafların yaptığı düzenleyici bir çerçevenin kabul edilmesinden ibaret olmayıp, aynı zamanda her iki tarafın da benimsediği tedbirlerin uygulanmasıdır¹²⁷. Bu kapsamda Divan'a göre Arjantin, Uruguay'ın statünün 36. maddesinde öngörülen yükümlülüğü ihlal ettiğine ilişkin ikna edici bir kanıt ortaya koyamamıştır¹²⁸.

Arjantin tarafından ileri sürülen iddialardan biri de, Uruguay'ın 1975 tarihli statü uyarınca kirliliği önleme yükümlülüğünü ihlal ettiği iddiasıdır. 41. madde tarafların su ortamının korunması ve muhafazası amacıyla uluslararası anlaşmalara ve uluslararası teknik kuruluşların kılavuz ilkeleri ve tavsiyelerine uygun normları ve önlemleri benimsemesini zorunlu kılmaktadır¹²⁹.

¹²⁶ Pulp Mills Judgment, Para 77.

¹²⁷ Pulp Mills Judgment, Para 187.

¹²⁸ Pulp Mills Judgment, Para 189.

¹²⁹ Pulp Mills Judgment, Para 195-196.

Divan sonuçta, Botnia fabrikasının 2007 yılının kasım ayında faaliyete geçmesinden bu yana, fabrika tarafından yapılan atık su boşaltımı sonucunda canlı kaynaklara, su kalitesine ve ekolojik dengeye zarar verildiğini gösteren kesin bir kanıt bulunmadığını tespit ettiğinden dolayı Uruguay'ın gereken özeni göstererek hareket etmediğine yönelik iddiaları reddetmiştir. Bu bağlamda Divan, kendisine sunulan delillere dayanarak Uruguay'ın 41. madde kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmediği sonucuna varmıştır¹³⁰.

Bu kararda yer alan ekolojik dengenin korunması ve kirliliğin önlenmesine ilişkin yükümlülüklerin çevre hukukunda yer alan ve Korfu Boğazı kararında da değinilen diğer devletlerin ulusal yargı yetkisi kapsamındaki alanlara zarar vermeme, işbirliği ve önleme gibi ilkeler çerçevesinde yorumlanması mümkündür.

B. ÇED

ÇED bağlamında yapılan değerlendirmeler bu davanın en önemli unsurlarından biridir. Bazı yazarlara göre; bu kararın uluslararası çevre hukuku açısından en önemli yönü ÇED'in sınıraşan ciddi nitelikte zarara yol açabilecek projelerin planlanması aşamasında komşu devletlerin bilgilendirilmesi açısından gerekli olduğu yönündeki tespittir¹³¹.

ÇED; yapılması planlanan ve çevre üzerinde büyük zararlara yol açabilecek faaliyetler hakkında görevli kurumlarca hukuken belirtilen işlemler yapılmadan önce, bu faaliyetlerin çevreye yönelik sonuçlarının araştırılması ve zararlı etkilerin önlenmesine yönelik yapılan değerlendirmelerdir. Bu kapsamda ÇED; çevreyi doğrudan ya da dolaylı etkileyecek faaliyetlere girilmeden önce, bu faaliyetlerin planlanması ve denetlenebilmesi için öngörülen bir araçtır. Bununla birlikte ÇED sadece faaliyet öncesi bir araç olmayıp, faaliyetin devamında da çevrenin korunmasını denetleme olanağı sunmaktadır¹³².

Pulp Mills kararında Divan'a göre; ortak kullanılan ve paylaşılan bir kaynakta yapılması planlanan endüstriyel bir faaliyetin özellikle ciddi nitelikte sınıraşan bir etkiye sahip olma riskinin bulunduğu durumlarda, uluslar-

¹³⁰ Pulp Mills Judgment, Para 265.

¹³¹ **McIntyre**, Owen: "The Proceduralisation and Growing Maturity of International Water Law: Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay), International Court of Justice, 20 April 2010", *Journal of Environmental Law*, Cilt 22 Sayı 3, 2010, s. 494.

¹³² **Güner**, Neslihan Özkerim: *İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu*, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2018, s. 85.

arası hukuk kapsamında ÇED yapılması bir gerekliliktir. Ayrıca, nehrin ekolojisini ve su kalitesini etkileyebilecek işleri planlayan tarafın ÇED’i üstlenmemesi halinde, bu tür çalışmaların yaratabileceği potansiyel zararlar bağlamında gerekli özenin gösterilmediği ve bunun gerektirdiği dikkat ve önleme görevinin yerine getirilmediği kabul edilecektir. Divan, tarafların 1975 tarihli statünün 41(a) (b). maddeleri kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri ve nehir ekosistemin sınıraşan faaliyetler sonucunda oluşacak zararlara karşı korunması için ÇED yapmaları gerektiğini belirtmiştir¹³³.

Divan’a göre; “(ÇED) Devletler arasında o denli kabul görmektedir ki, önerilen sanayi faaliyetinin sınıraşan bir bağlamda, özellikle paylaşılan bir kaynağa, önemli bir olumsuz etkisi bulunması riski durumunda genel uluslararası hukuk altında, çevresel etki değerlendirmesini üstlenmek bir gereklilik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, eğer nehir rejimini veya suların kalitesini etkileyebilecek çalışmaları planlayan taraf, bu gibi çalışmaların potansiyel sonuçları hakkında çevresel etki değerlendirmesi yapmadıysa gerekli özen ve bunun gerektirdiği ihtiyat ve önleme yükümlülüğü yerine getirilmiş kabul edilemez¹³⁴.”

Bununla birlikte Divan’a göre, ne 1975 tarihli statüde ne de uluslararası hukuk bağlamında ÇED’in kapsamı ve içeriği belirlenmemiştir. Divan’a göre Arjantin’in 1991 tarihli Espoo Sınır Aşan ÇED Sözleşmesi’ne¹³⁵ dayanması, bu sözleşmeye ne Arjantin’in ne de Uruguay’ın taraf olmaması nedeniyle uygun değildir. Ayrıca Divan’a göre; Arjantin’in atıfta bulunduğu 1987 tarihli BM Çevre Programının ÇED Hedefleri ve İlkeleri adlı düzenleme bağlayıcı değildir¹³⁶.

Divan kararında yer alan ÇED kapsamında ise, faaliyet öncesi bildirim yükümlülüğü, faaliyet başladıktan sonra gözetim yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılması planlanan faaliyetler açısından ÇED, ciddi nite-

¹³³ Pulp Mills Judgment, Para 204.

¹³⁴ **Skalar**, Meltem Sarıbeyoğlu: Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kavram, İlkeler ve Yargısal Uygulama, 1. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul 2015, s. 180. Pulp Mills Judgment, Para 204.

¹³⁵ Espoo Sözleşmesi’nin amacı, sözleşme tarafı devletlerin bireysel ve ortaklaşa bir şekilde, çevresel düzeydeki sınır aşan zararların önlenmesine yönelik gereken tüm önlemleri almasıdır. Güner, “ İklim,” 86. Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context. Espoo, Finland, 25 February 1991. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1991/02/19910225%2008-29%20PM/Ch_XXVII_04p.pdf (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

¹³⁶ Pulp Mills Judgment, Para 205.

likteki sınıraşan etkilerin varlığı halinde zorunlu olarak kabul edilirken, içeriğinin belirlenmesinde Espoo'ya ve ulusal hukuk düzenlemelerine atıflar yapılmıştır¹³⁷.

Divan'a göre, ÇED kararı her devletin kendi iç mevzuatında düzenlenmiştir. Bu kapsamda yapılması planlanan projenin niteliği ve büyüklüğü, çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkisi ve bu tür bir değerlendirmenin yürütülmesi sırasında gereken özenin gösterilmesi ihtiyacı göz önünde bulundurularak, her durumda gerekli olan ÇED'in spesifik içeriğinin belirlenmesidir. Bununla birlikte Divan'a göre; yapılması planlanan proje öncesinde ÇED yapılmalı ve proje başladıktan sonra ve gerektiğinde proje tamamlanana kadar projenin çevre üzerindeki etkileri sürekli olarak izlenmelidir¹³⁸.

Uruguay'ın, özellikle tesisin yerinin seçimi konusunda, ÇED'in yürütülmesinde gerekli özeni gösterip göstermediği sorusuyla ilgili olarak Divan, 2003 yılında dört yerin dikkate alındığını vurgulayarak, Arjantin'in, nihai yerin belirlenmesinden önce olası yerlerin değerlendirilmesinin yapılmadığı yönündeki iddiasını kabul etmemiştir¹³⁹.

Yapılması planlanan endüstriyel faaliyetin paylaşılan doğal bir kaynak üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiler karşısında, ÇED uygulamasının uluslararası hukukta bir yükümlülük olarak kabul edilmesi bu kararın en önemli sonuçlarından biri olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁰.

Yukarıda belirtildiği gibi 1975 tarihli statü ÇED uygulamasını zorunlu tutmamıştır. Bununla birlikte Uruguay tarafından ÇED yapılmıştır. Taraflar arasında ÇED'in uluslararası hukukun bir gereği olduğu noktasında uzlaşma bulunmakla beraber, Arjantin'e göre, Uruguay tarafından yapılan ÇED, bu projelerden etkilenecek halka danışılmaması nedeniyle uluslararası düzeyde kabul gören ölçütlere uygun değildir. Divan ise ÇED'in yeterli olduğunu, etkilenen nüfusa danışmanın taraflar açısından hukuken bir yükümlülük oluşturmadığını belirtmekle birlikte, Uruguay'ın her iki ulustan da etkilenen insanlara danışmış olduğunu belirlemiştir¹⁴¹. Bununla birlikte Divan'a göre; Arjantin tarafından ileri sürülen belgelerin içeriği taraflar açısından, proje-

¹³⁷ **Duymaz**, Seda Yurtcanlı: "Çevre Yönetimine Katılım: Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi- Espoo Sözleşmesi," Orhan, Gökhan/Mazlum Cerit, Semra/Kaya, Yasemin (ed.), Uluslararası Çevre Rejimleri, Dora Yayınları, Bursa 2017, s. 482.

¹³⁸ Pulp Mills Judgment, Para 205.

¹³⁹ Pulp Mills Judgment, Para 210.

¹⁴⁰ **Skalar**, s. 180.

¹⁴¹ **Skalar**, s. 180.

lerden etkilenecek insanlara danışılması yönünde hukuken bir yükümlülük doğuracak nitelikte değildir¹⁴².

Yapılan değerlendirmelerde bu kararın uluslararası çevre hukukunun gelişimi açısından en önemli boyutu, ciddi nitelikte sınıraşan zarara yol açabilecek faaliyet veya projelerle ilgili olarak, uluslararası hukukun gerektirdiği şekilde, komşu ya da etkilenebilecek devletlerin yeterli düzeyde bilgilendirilebilmesi için ÇED'in mutlaka gerekli olduğu tespitinin yapılmasıdır. Bu kapsamda devletlerin özen yükümlülüğünü yerine getirebilmeleri için ÇED bir gerekliliktir¹⁴³.

Bu kararda özellikle paylaşılan ortak kaynakların kullanımını ve niteliğini etkileyebilecek projelerin yapılması noktasında ÇED'lerin gerekli olduğunun tespiti Divan'ın uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli bir katkısı olmakla birlikte, sonraki tarihli olan Kosta Rika - Nikaragua davasında ciddi nitelikteki sınıraşan zararların öngörülmesi halinde çevresel etki değerlendirmesinin yapılmasına yönelik, uluslararası teamül hukukuna ilişkin kuralın içeriğinin bütünüyle açık bir şekilde belirlenmemesi bu konudaki en önemli eksikliklerden biridir.

Divan'ın önümüzdeki dönemde ÇED'leri içerebilecek bir uyumsuzlukta, karar tesis ederken ÇED'lerin içeriğinin açık bir şekilde belirlenmesi noktasında aktif bir yaklaşım benimsemesi, devletlerin özen yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından önemli olacaktır.

C. Mevcut En İyi Teknolojinin Değerlendirilmesi

1975 tarihli statünün 41/a. maddesi uyarınca belirtilen kirliliği önleme ve Uruguay Nehri'nin su ortamını koruma ve özen gösterme yükümlülüğünün sağlanabilmesi için Divan, bu çerçevede kullanılacak teknolojinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁴⁴.

Uzmanların raporlarına dayanarak Arjantin, kağıt hamuru üretim tesislerinin mevcut en iyi teknikleri kullanmadığı ve uluslararası standartlara

¹⁴² **Bekhoven**, Jeroen Van: "Public Participation as a General Principle in International Environmental Law: Its Current Status and Real Impact", National Taiwan University Law Review, Cilt 11, Sayı 2, 2016, s. 254. **Paoli**, Leslie-Anne Duvic: "The Status of the Right to Public Participation in International Environmental Law: An Analysis of the Jurisprudence", Yearbook of International Environmental Law, Cilt 23, Sayı 1, 2012, s. 81. Pulp Mills Judgment, Para 216.

¹⁴³ **Mcintyre**, Owen: "The World Court's Ongoing Contribution to International Water Law: The Pulp Case Between Argentina and Uruguay", Water Alternatives, Cilt 4, Sayı 2, 2011, s. 140. <https://www.water-alternatives.org/index.php/allabs/135-a4-2-2/file>. (Erişim Tarihi: 29.10.2023).

¹⁴⁴ Pulp Mills Judgment, Para 223.

uygun olmadığını iddia etmiştir. Uruguay ise bu iddialara itiraz etmiştir. Uruguay'a göre; Orion (Botnia) tesisinde kullanılan teknoloji Dünya'nın en iyilerinden biri olup, Avrupa Birliği standartlarına uygundur¹⁴⁵.

Arjantin'e göre, statü uyarınca Uruguay'ın tabii olduğu yükümlülüklere uyması için hukuken kağıt hamuru üretim tesislerinde mevcut en iyi teknolojiyi kullanması, Divan tarafından zorunlu kılınmalıdır. Bununla birlikte Divan'a göre, Arjantin'in, Botnia tesisinde üretilen her ton kağıt hamuru için Uruguay'ın atık suların boşaltımı açısından en gelişkin teknolojiyi kullanmadığı yönündeki iddiasını destekleyecek kanıt bulunamamıştır¹⁴⁶.

D. Sürdürülebilir Kalkınma

Literatürde sürdürülebilir kalkınma "*Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma*" olarak tanımlanmaktadır¹⁴⁷.

Uluslararası gündemde bu kavramın karşımıza çıkması Dünya, Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz Raporu veya daha yaygın bir şekilde bilinen adıyla Brundtland Komisyonu Raporu ile olmuştur¹⁴⁸. 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında ise sürdürülebilir kalkınma kavramı uluslararası düzeyde geçerlilik kazanmıştır¹⁴⁹.

Çevre ile ekonomik büyüme arasında bir dengenin sağlanması esasına dayanan bu ilke, ekonomik büyümenin çevre üzerindeki baskısını önlemeye yönelik olarak birçok uygulamanın hayata geçirilmesine yol açabilir. Ekonomik gerekliliklerin yanında ekolojik gereklilikleri de esas alan bu ilke, ekosistemlerin taşıma kapasitesinin üstündeki ekonomik taleplere izin vermemeye, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılması, çevresel bozulmaya yol açan üretim biçimlerinin terk edilmesi, insanların temel ihtiyaçlarının öncelikli olarak karşılanması gibi bir çok uygulamayı içermektedir¹⁵⁰. Bu ilke yargıya, sosyo-ekonomik, kalkınma ve çevresel konularda bir çatışmanın olması durumunda uzlaştırıcı bir rol oynaması noktasında olarak sağlamaktadır¹⁵¹.

¹⁴⁵ Pulp Mills Judgment, Para 220.

¹⁴⁶ Pulp Mills Judgment, Para 225.

¹⁴⁷ **Skalar**, s. 3.

¹⁴⁸ **Skalar**, s. 17.

¹⁴⁹ **Skalar**, s. 20.

¹⁵⁰ **Güneş**, s. 86-87.

¹⁵¹ **Skalar**, s. 239.

Bu kavram Divan önünde açık bir şekilde ilk kez Gabcikovo - Nagymaros kararında yer almıştır¹⁵². Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin Danışma Görüşünde Divan, bu kavrama Rio Bildirgesinin 24. ilkesine atıf yaparak yer vermiştir¹⁵³.

Gabcikovo - Nagymaros kararında Divan, insanlar tarafından yapılan müdahalelerin yeni bilimsel gelişmeler çerçevesinde riskler konusunda artan bir farkındalık yarattığını, yeni normlar oluşturduğunu ve bu kapsamda ekonomik kalkınmanın çevrenin korunması ile uzlaştırılması gerektiğini vurgulayarak, sürdürülebilir kalkınma kavramına yer vermiştir. Böylece Divan, Gabcikovo elektrik santralının çevre üzerindeki etkilerinin taraflarca yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda tarafların Tuna nehri açısından su miktarı konusunda makul bir çözüm bulmaları gerekmektedir¹⁵⁴.

Sands'a göre; Divan'ın bu yaklaşımından çıkabilecek sonuçlar şunlardır. Öncelikle Divan'ın sürdürülebilir kalkınmaya atıfta bulunması bu kavramın hukuki bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. İkinci olarak, hukuki bir işleve sahip olmakla birlikte sürdürülebilir kalkınma bir kural ya da ilke değil kavramdır. Üçüncü olarak kavramın zamana ve usule ilişkin kısımlarına değinilmiştir. Bu kapsamda taraflar tesisin işletilmesinin çevresel sonuçlarının yeniden değerlendirilmesi ile yükümlü tutulmuşlardır. Tarafların esasa ilişkin ise nehrin su miktarının makul bir seviyede korunmasını sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte Divan tarafından sürdürülebilir kalkınma kavramının zamana ve usule ilişkin hangi unsurları içerdiği açık bir şekilde belirtilmemiştir. Divan, örnek olarak bu yükümlülüklerin resmi ya da gayri resmi bir çevresel etki değerlendirmesi içerip içermediğini, eğer içeriyorsa hangi standartlar çerçevesinde yapılması gerektiğini belirtmemiştir¹⁵⁵.

Taraflar bu davada sürdürülebilir kalkınma kavramını, iddialarını desteklemek amacı ile dayanak olarak kullanmışlardır. Divan taraflar arasında bir uzlaşma sağlamak amacı ile bu kavrama başvurmasına rağmen, esasa ilişkin sonuçların belirlenmesi noktasında bu görevi taraflara bırakmıştır¹⁵⁶.

¹⁵² Sands, Philippe: "International Courts and the Application of the Concept of "Sustainable Development", Max Planck Yearbook of United Nations Law, Cilt 3, 1999, s. 390-391. Bekhoven, s. 251.

¹⁵³ Skalar, s. 171.

¹⁵⁴ ICJ, Case Concerning The Gabcikova & Nagymaros Project, para. 140.

¹⁵⁵ Sands, s. 193.

¹⁵⁶ Sands, s. 194.

Macaristan, Tuna nehri üzerinde barajların olmaması gerektiği görüşünü haklı çıkarmak için sürdürülebilir kalkınma kavramına başvurmuştur. Slovakya ise sürdürülebilir kalkınmanın ancak 1977 tarihli anlaşmada öngörülen her iki barajın inşa edilmesi halinde mümkün olabileceğini savunmaktadır. Macaristan'ın çevresel konulara, Slovakya'nın kalkınma konusunda odaklandığı söylenebilir¹⁵⁷.

Sands'a göre Gabcikovo - Nagymaros kararında sürdürülebilir kalkınma kavramı çevre ve kalkınma arasındaki potansiyel olarak çelişebilecek noktaları uzlaştırabilir. Bununla birlikte yukarıda ifade edildiği gibi bu işlemin açık bir şekilde ortaya konulduğu söylenemez¹⁵⁸.

Gabcikovo - Nagymaros kararında yargıç Weeramentry'nin ayrı görüşünün sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımlanmasında çok önemli bir yeri olduğu söylenmiştir¹⁵⁹. Weeramentry çoğunluk görüşünden farklı olarak, sürdürülebilir kalkınmayı çevrenin korunması ile kalkınma arasında dengenin sağlanması açısından gerekli olan normatif değere sahip bir ilke ve uluslararası hukukun ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir¹⁶⁰.

Pulp Mills kararı ise Divan'a göre, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ile birlikte paylaşılan doğal kaynakların çevresel korunmasının sağlanması ihtiyacını da vurgulayan bir uyumsuzluktur. Divan vermiş olduğu kararda sürdürülebilir kalkınma ile paylaşılan sınıraşan suyunun "hakkaniyetli ve makul kullanımı" kavramlarına atıf yapmıştır. Karar, 1975 tarihli statüyü esas alsa da Divan, bu iki taraflı anlaşmanın yorumlanmasında her iki kavramı sistematik şekilde kullanmıştır¹⁶¹.

Karara yönelik yapılan olumlu bir değerlendirme ise sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriğinin genişlediği yönündedir. Divan 1975 tarihli statüyü yorumlarken, sürdürülebilir kalkınma kavramının yargısal denetiminin içeriğinde; usul yükümlülükleri, işbirliği mekanizmaları, maddi yükümlülükler ve kamu yararı boyutuna yer vermiştir. Divan'ın bu yaklaşımı sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriğinin zenginleşmesi bağlamında gelecekte bu konuyu da içerebilecek davalar açısından olumludur¹⁶².

¹⁵⁷ Sands, s. 193-194.

¹⁵⁸ Sands, s. 194.

¹⁵⁹ Skalar, s. 174.

¹⁶⁰ ICJ, Case Concerning The Gabcikova & Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Separate Opinion of Vice President Weeramantry, s. 87-89. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf>.

¹⁶¹ Skalar, s. 181.

¹⁶² Zhu, Xiaoqin/He, Jinlong: "International Court of Justice's Impact on International Environmental Law: Focusing on the Pulp Mills Case", Yearbook of International Environmental Law, Cilt 23, Sayı 1, 2012, s. 115.

Yapılan olumlu değerlendirmelerin yanında, Divan'ın bu kararda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaklaşımı eleştirilmiştir. Bu kapsamda Divan'ın çevresel konulara ilişkin usul yükümlülüklerine gereken önemi vermediği belirtilmiştir. Usul yükümlülükleri ile ihtiyat ilkesi arasındaki ilişkinin yanı sıra, Uruguay'ın usul yükümlülüklerini ihlal etmesi sonucunda üstlenmesi gereken yükümlülüklerle ilişkin bir açıklık yoktur. Diğer bir eleştiri ise, Arjantin'in Uruguay Nehri'ni "gelecek nesiller" için koruma yükümlülüğüne atıfta bulunmasına ve Uruguay'ında gelecek nesiller adına çevrenin korunması yükümlülüğüne değinmesine rağmen, kuşaklar arası eşitlik ilkesinin kararda yer almamasıdır¹⁶³.

Bu dava açısından sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik yapılan diğer bir eleştiri; sürdürülebilir kalkınma kavramının yerini yavaş yavaş ekolojik sürdürülebilir kalkınma kavramına bıraktığı, Divan'ın bu davada bu kavrama daha fazla yer vererek aralarındaki ayrımı ortaya koymasının bekenebileceğidir. Bu kapsamda Divan'ın olası çevre davalarında uluslararası çevre hukukunun gelişimi açısından ekolojik olarak sürdürülebilir kalkınma kavramına daha fazla dikkat etmesi ve uygulaması faydalı olacaktır¹⁶⁴.

Divan sonuç olarak bu kararında, ortak sınıraşan suyollarının kullanımının "sürdürülebilir kalkınma" ve "hakkaniyete uygun ve makul kullanım" ilkeleri çerçevesinde nasıl tanımlanacağını daha detaylı bir şekilde değerlendirmiştir¹⁶⁵.

E. İhtiyat İlkesi

Çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan ihtiyat ilkesi uyarınca, bir faaliyetin çevre açısından zararlı sonuçlar doğurabileceğine yönelik ciddi bir şüphenin bulunması halinde, kesin bilimsel kanıtlar bulunmasa bile önleyici tedbirler alınabilir¹⁶⁶. Bu kapsamda ihtiyat ilkesi bilimsel belirsizliğin yaşandığı durumlarda alınacak kararlar çerçevesinde ortaya çıkabilecek risklerin değerlendirilmesine yöneliktir¹⁶⁷. Bu ilkenin çevre hukuku kapsamında uygulanabilmesi için çevresel risk ya da risklerin bulunması gerekmektedir.

¹⁶³ Zhu/He, s. 115.

¹⁶⁴ Zhu/He, s. 117.

¹⁶⁵ Payne, Cymie R.: "Environmental Impact Assessment as a Duty under International Law: The International Court of Justice Judgment on Pulp Mills on the River Uruguay", European Journal of Risk Regulation, Cilt 1, Sayı 3, 2010, s. 317.

¹⁶⁶ Güneş, s. 58.

¹⁶⁷ Güneş, Ahmet M.: Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi, 1. Baskı, Bilge Yayınevi, Ankara 2012, s. 34.

Divan'ın kararlarına bakıldığında; 1995 yılında Fransa - Yeni Zelanda arasında görülen Nükleer Denemeler II davası ihtiyat ilkesinin Divan tarafından ele alındığı ilk davadır. Bu dava kapsamında Yeni Zelanda, Fransa tarafından yürütülen nükleer denemelerin çevreye yönelik herhangi bir zararının bulunmadığının kanıtlanmasını talep etmiştir. Divan ise, ihtiyat ilkesine ilişkin bir açıklamada yapmaksızın Yeni Zelanda'nın talebini reddetmiştir.

İhtiyat ilkesi açısından bu kararın önemi karşı oy yazılarında kendini göstermiştir. Yargıç Koroma; Yeni Zelanda'nın nükleer denemelerin deniz çevresi açısından gerçek bir tehlike unsuru taşıdığı kaygısına yönelik yeterli delilin bulunduğunu vurgulamıştır. Yargıç Koroma'ya göre; ihtiyat ilkesi uluslararası hukukun genel bir ilkesi olduğundan dolayı Yeni Zelanda'nın talebi haklıdır¹⁶⁸. Aynı şekilde Yargıç Palmer'e göre; ihtiyat ilkesi hukukun genel bir ilkesidir¹⁶⁹.

İhtiyat ilkesinin ele alındığı diğer bir dava Gabcikova - Nagymaros'dur. Bu davada Macaristan başka bir devletin ülkesine önemli zarar vermeme yükümlülüğünün, ihtiyat ilkesi çerçevesinde yorumlanabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda ihtiyat ilkesi zararları önleme yükümlülüğü de içermektedir. Buna karşın Slovakya, ihtiyat ilkesinin uluslararası hukukta geçerliliğe sahip olmadığını gerekçe göstererek Macaristan'ın iddialarına karşı çıkmıştır. Divan tarafından verilen kararda çevre hukukunda yaşanan önemli gelişmeler sonucunda yeni ölçütlerin oluştuğu kabul edilmekle birlikte ihtiyat ilkesinden söz edilmemiştir¹⁷⁰.

Pulp Mills davasında Arjantin, ihtiyati tedbir talebi sırasında kısmen ihtiyat ilkesine dayanmıştır. Arjantin'e göre, Uruguay tarafından nehir üzerinde iki kağıt hammaddesi üretim tesisinin kurulmasına onay verilmesi nehrin ekosistemine onarılamayacak nitelikte zarar verecektir. Divan'a göre Arjantin bu iddiasını kanıtlamamıştır¹⁷¹.

¹⁶⁸ ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Dissenting Opinion of Judge Koroma, s. 85. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

¹⁶⁹ ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Dissenting Opinion of Judge Palmer, s. 85. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

¹⁷⁰ **Güneş**, Ahmet M.: Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi, s. 201.

¹⁷¹ **Skalar**, s.138.

Pulp Mills kararında Divan, ihtiyat ilkesini sınırlı bir şekilde yorumlamıştır. Divan, ihtiyat ilkesinin ispat yükünü tersine çevirmesine, hatta ispat standartlarını etkilemesine izin vermemiştir¹⁷². Bu kapsamda ihtiyat ilkesinin ilk kez 1992 yılında çevre hukuku tartışmalarında öne çıktığı ve 2010 yılına kadar sıklıkla, kesin bilimsel delillerin olmadığı durumlarda çevreye zarar verme riskinin mevcut olması halinde önlem alınmasının gerekliliği şeklinde yorumlandığı belirtilmiştir. Bu ilkeyi öne sürerken, uluslararası nitelikteki diğer mahkemeler çevreye verilen zararın kanıtlanması için daha düşük bir standart talep etmiş veya daha radikal bir şekilde, çevre davalarında ispat yükünün davacıardan ziyade davalılara ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kararda Divan bu görüşlere katılmamış, geride yalnızca belirsiz bir şekilde tanımlanmış ve çevrenin korunmasına yönelik yeterliliğe sahip olmayan bir ihtiyat ilkesi bırakmıştır¹⁷³. Bu bağlamda bu dava Divan'ın ihtiyat ilkesini açıkça ele aldığı ilk dava olmasına rağmen, Arjantin'in ilkenin geniş bir şekilde ele alınması talebi Divan tarafından kabul edilmemiştir¹⁷⁴.

Divan'ın Pulp Mills kararında ihtiyat ilkesini değerlendirme şekli özellikle Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ile kıyaslandığında son derece kısıtlayıcı bulunmuştur. Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ihtiyat ilkesini uluslararası teamül hukuku kuralı olarak değerlendirmiş, davacı açısından ispat standartlarını düşürmüş ve hatta ispat yükünün davalı da olduğunu belirtmiştir¹⁷⁵.

Pulp Mills kararı çerçevesinde, Arjantin 1975 tarihli statünün ihtiyat ilkesi ile uyumlu bir yaklaşım benimsediğini ve davalı Uruguay'ın, kağıt hammaddesi üretim tesislerinin kurulmasının ve faaliyetlerinin çevreye önemli bir zarar vermeyeceğini kanıtlaması gerektiğini savunmuştur¹⁷⁶. Divan bu talebi kabul etmemekle birlikte aynı zamanda Arjantin'in ihtiyat ilkesi uyarınca çevreye verilen zararın tespiti için kanıt standardının düşürülmesi yönündeki yorumunu da benimsememiştir¹⁷⁷.

Sonuç olarak ihtiyat ilkesi bağlamında Divan'ın daha önceki kararlarına bakıldığında, Divan tarafından bu ilkenin kabul gördüğü söylenemez. Ulus-

¹⁷² **Kazhdan**, Daniel: "Precautionary Pulp: Pulp Mills and the Evolving Dispute Between International Tribunals over the reach of the Precautionary Principle", *Ecology Law Quarterly*, Cilt 38, Sayı 2, 2011, s. 527.

¹⁷³ **Kazhdan**, s. 528.

¹⁷⁴ **Kazhdan**, s. 541.

¹⁷⁵ **Kazhdan**, s. 533.

¹⁷⁶ Pulp Mills Judgment, Para 160.

¹⁷⁷ Pulp Mills Judgment, Para 164.

lararası çevre sorunlarının çözümü ve oluşabilecek zararların önceden önlenmesi açısından büyük öneme sahip olan bu ilkenin Divan tarafından dikkate alınması, uluslararası nitelikteki çevre sorunların büyüklüğü düşünüldüğünde oldukça önemlidir.

H. Delil Sorunu

Pulp Mills davasında Divan tarafından, nehrin Uruguay tarafından verimli ve rasyonel bir şekilde kullanılıp kullanılmadığına karar verilmesi gerekmiştir. Bunun belirlenebilmesi için, üretim tesisinin faaliyetlerinin nehrin su kalitesine, biyolojik çeşitliliğine ve hava kirliliğine etkisinin değerlendirilmesi gerekmiştir. Bunun yapılabilmesi için bu konulara ilişkin teknik bilgilere sahip uzmanlara ihtiyaç vardır¹⁷⁸. Teknik bilgileri içeren bu konulara ilişkin her iki taraf iddialarını destekleyen ve karşı tarafın iddialarını çürütecek tezleri içeren çalışmalar dahil olmak üzere çok sayıda bilimsel kanıt sunmuştur¹⁷⁹.

Bununla birlikte Divan kararında en çok eleştirilen noktalardan biri, yargıçların karşıt oylarına da yansıyan şekli ile taraflarca sunulan karmaşık nitelikteki bilimsel kanıtların değerlendirilmesi noktasında, Divan'ın uzman görüşlerinden yararlanmamasıdır¹⁸⁰. Bu kapsamda hatırlatmak gerekir ki Divan Statüsünün 50. maddesi uyarınca Divan, her zaman seçeceği herhangi bir kişiyi, kurulu, büroyu, komisyonu ya da kuruluşu, bir soruşturmayı yürütmekle ya da birliktelik yapmakla görevlendirebilir.

Yargıçlar Al-Khasawneh, Simma, Cançado Trindade, Yusuf ve Vinuesa, Divan'ın karmaşık delillere dayalı bir ihtilafı karara bağlamak konusundaki uygunluğunu ve kapasitesini sorgulamışlardır¹⁸¹. Taraflarca sunulan delillerin karmaşıklığı ve çelişkilerle dolu yapısı karşısında karşıt görüşlerinde Yargıçlar Al Khasawneh ve Simma'ya göre, Divan davanın delillerini metodolojik açıdan kusurlu bir şekilde değerlendirmiştir¹⁸². Yargıçlar Al Khasawneh ve Simma'ya göre, Divan taraflarca sunulan karmaşık bilim-

¹⁷⁸ **Guillermo**, Juan/Coustasse, Sandoval/Samuelson, Emily Sweeney: "The ICJ's Treatment of Technical Evidence in the Pulp Mills Case", *Goettingen Journal of International Law*, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 459. https://www.gojil.eu/issues/31/31_article_coustasse_sweeney-samuelson.pdf. (Erişim Tarihi: 02.10.2023).

¹⁷⁹ Pulp Mills Judgment, Para 165-166.

¹⁸⁰ Pulp Mills Judgment, Para 168.

¹⁸¹ **Guillermo/Coustasse/Samuelson**, s. 460.

¹⁸² ICJ, Pulp Mills Case, Joint Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma, Para 2. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-01-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

sel kanıtları tek başına değerlendirecek konumda değildir. Örneğin Divan, bir nehrin hidrodinamiğinin değerlendirilmesinde iki veya üç boyutlu modellemenin en iyi ve hatta uygun uygulama olup olmadığına uzmanların yardımı olmadan karar veremez¹⁸³.

Statünün 50. maddesi uyarınca bilirkişi çağırma yetkisinin Divan tarafından kullanılmaması, tarafların iddialarının doğruluğunun tespitini imkansız kılmıştır¹⁸⁴. Ayrıca Yargıçlar Al Khasawneh ve Simma'ya göre, bu dava Divan'ın takdir yetkisi çerçevesinde statünün 50.maddesini uygulamaması anlamında kaçan bir fırsattır¹⁸⁵.

Bu kapsamda bu çalışmada yer verilen kararlardan biri olan Gabcikovo - Naygmaros kararına atıf yapılabilir. Bu kararın öne çıkan özelliklerden biri söz konusu uyuşmazlığa yönelik karara varılabilmesi amacı ile uyuşmazlığa konu olan yerlerde Divan tarihinde ilk defa inceleme yapılması ve buradaki uzmanlardan görüş alınmasıdır. Bu uyuşmazlığın Tuna Nehri ile ilgili olduğu düşünüldüğünde Divan'ın Uruguay Nehri'ni ilgilendiren bu uyuşmazlıkta benzer bir inceleme yapması beklenebilirdi. Ancak Divan tercihini bu yönde kullanmamıştır.

Delil konusunda öne çıkan diğer konular şu şekildedir. İlk olarak davanın ihtiyati tedbir aşamasında Arjantin, duruşmada kullanılmak üzere videolar sunmuştur. Uruguay tarafından buna itiraz edilmekle birlikte itiraz gerekçeleri Divan tarafından belirtilmemiştir. Ayrıca Divan, ihtiyati tedbirlere ilişkin duruşmada videonun yayınlanmasına özetle izin verilmeyeceğine karar vermiştir¹⁸⁶. Bu kapsamda Divan'ın video kanıtlarının neden kabul edilemez olduğuna dair gerekçelerini açıklaması yargılama açısından yol gösterici olabilirdi. Diğer bir nokta yukarı da belirtildiği gibi taraflarca uzmanlara hazırlatılan çalışmaların değerlendirilmesidir. Bazı yargıçların karşıt görüşlerinde belirttiği gibi Divan, statüsünün 50. maddesinin sunduğu olanaklardan yararlanmamıştır.

G. Usul ve Esasa İlişkin Yükümlülükler Arasındaki İlişki

Pulp Mills kararında Divan, 13 Temmuz 2006 tarihli kararındaki tespitinden yola çıkarak, 1975 tarihli statü uyarınca kurulan rejimin kapsamlı olduğunu, usule ve esasa ilişkin yükümlülüklerin, taraflarca statünün amacına ulaşması açısından birbirini tamamladığını belirtmekle birlikte, Divan'a

¹⁸³ Joint Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma, Para 4.

¹⁸⁴ **Guillermo/Coustasse/Samuelson**, s. 462.

¹⁸⁵ Joint Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma, Para 17.

¹⁸⁶ Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July 13, Para 25-26.

göre; statünün içeriğine bakıldığında hiçbir yerde doğrudan ilişki saptanmadığından dolayı, usule ve/veya esasa ilişkin yükümlülüklerin ihlal edildiği iddiaları ayrı ayrı incelenmelidir¹⁸⁷. Divan'a göre; 1975 tarihli statünün usule ve esasa ilişkin yükümlülükleri açıkça ayrılabilir nitelikte olup, birisinin ihlali mutlaka diğersinin ihlali sonucunu doğurmayacaktır¹⁸⁸.

Bununla birlikte, karara yansıyan bu görüş oybirliği ile kabul edilmiştir. Yargıçlar Al-Khasawneh, Simma ve Vinuesa, usule ilişkin yükümlülüklerin çevrenin korunmasında önemli bir rol oynadığı bu tür davalarda, bunların ihlal edilip edilmemesinin, esasa ilişkin yükümlülüklerin ihlal edilip edilmediğine ilişkin herhangi bir sonucu ciddi şekilde etkilemesi gerektiği görüşündedir¹⁸⁹.

Kalkınma ve çevrenin korunması arasındaki sorunlar düşünüldüğünde uluslararası mahkemeler açısından devlet davranışlarının denetlenmesinde usule ilişkin yükümlülükler önem taşımakla birlikte usule ve esasa ait yükümlülüklerin etkili şekilde ilişkilendirmesi konusunda zorluklar devam etmektedir. Örneğin sınıraşan nitelikteki ciddi çevresel zararın önlenmesi noktasında, esasa ilişkin bir amaca hizmet etmediği sürece usule ilişkin kurallara Pulp Mills kararında değer verilmemesi eleştirilere yol açmıştır. Özellikle yargıçlar Al-Khasawneh ve Simma'nın ortak karşıt görüşleri esas ve usul kuralları arasındaki çatışmanın açıklanması bağlamında Divan açısından uygun bir yol gösterici olarak değerlendirilmiştir¹⁹⁰:

“...paylaşılan doğal kaynakların kullanımı ve sınıraşan zarar olasılığıyla ilgili konularda, gözlemlenebilecek en önemli özellik ilgili maddi (esasa ilişkin) ilkelerin son derece esnek olduğu ve genellik taşıdığıdır. Doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik, bu kaynakların hakkaniyeti ve rasyonel kullanımı, önemli ve kayda değer zarara yol açmama yükümlülüğü, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, vb., tümü bu genelliği yansıtmaktadır. Sorun bu ilkelerin sıklıkla, uyumsuzluk bulunduğu durumda, birbirleriyle gerginlik durumunda bulunmaları olgusuyla birleşmektedir. Belli ki bu tür durumlarda, usule ait yükümlülüklere saygı önemli bir yer tutmakta ve somut bir davada, maddi yükümlülüklerin ihlal edilip edilmediğinin temel bir göster-

¹⁸⁷ **Merkouris**, s. 5-6.

¹⁸⁸ Pulp Mills Judgment, Para 77-79.

¹⁸⁹ Pulp Mills Case, Joint Dissenting Opinion of Judge al-Khasawneh and Simma, Para. 26; ICJ, Pulp Mills Case, Dissenting Opinion of Judge ad hoc Vinuesa, Para 4. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-08-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2023).

¹⁹⁰ **Skalar**, s. 181.

gesi olarak öne çıkmaktadır. Böylece, ilgili **usuli yükümlülüklere uymamış olmanın, daha sonra maddi yükümlülüklere uyma üzerinde hiçbir etkisi olmayacağı yönünde bir sonuç, kolayca kabul edilebilir bir önerme değildir.** Örneğin 1975 statüsünün 7 ile 12. maddelerinde belirtilen aşamalara uyulsaydı, bu kağıt hamuru üretim tesisleri için daha uygun bir yer seçimine neden olabilirdi. Aksine, bu tür bir riayetin yokluğunda, ortaya çıkan sonuç açıkça bir oldu-bittiden farklı değildir¹⁹¹.

Yargıçlar Al-Khasawneh, Simma'ya göre; Divan 1975 tarihli statüde belirtilen esasa ve usule ilişkin yükümlülükler arasında işlevsel bir bağlantıyı kabul etmekle birlikte, statünün esasa ve usule ilişkin maddelerinin ihlaline yönelik incelemesinde ve sorunların çözüm yollarının tespiti noktasında kabul etmiş olduğu bu işlevsel bağlantıyı yeterince dikkate almamıştır. Yargıçlara göre Divan'ın esasa ilişkin yükümlülüklere uyulması halinde usule ilişkin yükümlüklerin ihlalinin çok büyük bir önem arz etmediği yönündeki yaklaşımı, esas ve usul arasındaki ilişkinin önemini kavramaktan uzak bir yaklaşımdır¹⁹².

Sonuç olarak Divan kararında Uruguay'ın, 1975 tarihli Uruguay Nehri Statüsü'nün 7 ile 12. maddeleri uyarınca usule ilişkin yükümlülüklerini ihlal ettiğini ve bu ihlalin Divan tarafından beyan edilmesinin yeterli olduğunu, 1975 tarihli Uruguay Nehri Statüsü'nün 35, 36 ve 41. maddeleri kapsamındaki esasa ilişkin yükümlülüklerini ise ihlal etmediğini tespit etmiştir¹⁹³.

SONUÇ

Çevrenin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde konu olduğu Divan kararlarına bakıldığında, Divan'ın uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkısının sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Çevreyi konu alan kararların az sayıda olmasının dışında, Divan tarafından çevre sorunlarının doğrudan incelenmesi, bu sorunların uluslararası gündemde önemli bir yer edinmesinden daha geç bir tarihte, 1997 yılında Divan tarafından verilen Gabcikovo-Nagymoros kararı ile olmuştur.

Bununla birlikte Divan'ın devletlerin tabi olduğu bazı yükümlülüklerin belirlenmesinde önemli katkıları olmuştur. Bu kapsamda ön planda olan,

¹⁹¹ **Skalar**, s. 181-182. ICJ, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay), Joint Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma, para 26. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-01-EN.pdf> (Erişim Tarihi 28.10.2023).

¹⁹² Pulp Mills Case, Joint Dissenting Opinion of Judge al-Khasawneh and Simma, Para 27.

¹⁹³ Pulp Mills Judgment, Para 282.

ciddi nitelikteki sınıraşan çevresel kirliliği önleme görevinin kabulü ve kısmen de olsa açıklığa kavuşturulmasıdır.

Bu bağlamda Divan, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerinin belirlenmesine katkı sunmuştur. Korfu Boğazı davasında diğer devletlerin ulusal yargı yetkisi kapsamındaki alanlara zarar vermeme ilkesinin kabulü ile birlikte, Barcelona Traction davasında erga omnes yükümlülüklerin benimsenmesi buna örnektir.

Çalışma kapsamında incelenen Divan kararları ile karşılaştırıldığında, çevrenin korunması konusunda Divan yargıçlarının kişisel/ayrı ve karşıt görüşlerinin devletlerin yükümlülüklerinin belirlenmesi noktasında daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Divan'ın, çevre hukukunun gelişimine etki eden bazı ilkelerin benimsenmesi ve açıklık kazanmasında işlevi olmuştur.

Divan tarafından verilen Kosta Rika - Nikaragua kararı, çevresel zarar nedeniyle verilen ilk tazminat kararı olmasının dışında çevresel zararın tazmini noktasında ekolojik unsurları dikkate alması nedeni ile bir ilki oluşturmuştur.

Diğer Divan kararlarından farklı olarak bağımsız bir bölümde incelenen Pulp Mills kararının uluslararası çevre hukuku açısından önemine ilişkinse şunlar söylenebilir. Sınıraşan ciddi düzeyde çevreye zarar verebilecek nitelikte olan ya da paylaşılan doğal kaynakları tehdit eden proje ve faaliyetleri planlayan devletlerin ÇED sürecini tamamlamaları bu karar ile uluslararası hukukta bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Kökeninde özen yükümlülüğü bulunan ÇED'lerin uluslararası hukukta tam olarak kapsamı ve içeriği açık olmamakla birlikte uluslararası hukukun bir parçası olduğunun açıkça bu kararda yer alması Divan önüne getirilebilecek çevreye ilişkin uyumsuzluklar açısından önemlidir. Bu dava kapsamında Divan, ekonomik kalkınma konusu ile çevresel kaygıların uzlaştırılması noktasında bir denge arayışı içerisine girmiştir.

Bununla birlikte Divan, Pulp Mills kararında uluslararası çevre hukukunda önemli bir yeri olan ihtiyat ilkesinin uluslararası hukukun bir parçası olup olmadığı konusunda bir görüş belirtmemiş, ihtiyatı bir ilke olarak değil, bir yaklaşım olarak ele almıştır. Bu ilke ekseninde karara getirilebilecek diğer bir eleştiri, ihtiyat ilkesi bağlamında Divan'ın kanıt gösterme yükümlülüğüne ilişkin yaklaşımıdır. Divan'ın buradaki tutumu ihtiyat ilkesini uygulamaktan uzak olup, çalışmamızın ilgili kısmında da değinildiği gibi diğer uluslararası yargı mercilerinin yaklaşımına göre de son derece dar kapsamlıdır.

İhtiyat ilkesi bağlamında Divan'ın daha önceki tarihli Nükleer Denemeler Davası ve Gabcikovo - Nagymoros kararları da dikkate alındığında, Divan'ın bu ilkenin gelişimine katkısının son derece sınırlı olduğu Pulp Mills kararında da görülmüştür.

Pulp Mills kararında esasa ilişkin yükümlülükler uyuşmazlığına uyulması halinde, usule ilişkin yükümlülüklerin ihlalinin çok büyük bir önem arz etmediği yönündeki yaklaşım ise esas ve usul arasındaki ilişkinin önemini kavramaktan uzak bir yaklaşımdır.

2010 yılında Divan tarafından verilen bu karar, özen yükümlülüğü ve ÇED'in zorunluluğuna ilişkin önemli tespitler içermekle birlikte, sınıraşan nitelikteki ciddi çevresel zararları önleme yükümlülüklerinin belirlenmesi noktasında dar bir yaklaşımı benimsemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde zorunlu bir yargılama yetkisine sahip olmayan Divan'ın çevreye ilişkin önüne gelecek uyuşmazlıklarda, uluslararası çevre hukukunun ihtiyat, sürdürülebilir kalkınma ve ÇED gibi ilkelerini temkinli bir yaklaşımdan ziyade kapsamlı bir şekilde ele alması sınıraşan nitelikteki ciddi çevresel zararların önlenmesi ve tazmini noktasında daha faydalı olacaktır. Çevre sorunlarının günümüzdeki ağırlığı ve gelecekte kaplayacağı yer düşünüldüğünde Divan'ın genel olarak çevrenin korunması konusunda daha aktif bir tutum alması gerekir. Bununla birlikte Divan'ın geçmişteki tutumu dikkate alındığında bunun yavaş işleyen bir süreç olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Abdullahzade**, Cavid: "Gabcikova- Nagymaraos Davası Kararında Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Tarihli Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmesi", Cilt: 25, Sayı: 1-2, 2005, s. 1-22.
- Akhtarhavari**, Afshin: "Power, Environmental Principles and the International Court of Justice", Australian Year Book of International Law, Cilt: 28, 2009, s. 91-129.
- Aksar**, Yusuf: Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk, 1. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2017.
- Anton**, Donald K.: "Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay", Australian International Law Journal, 2010, s. 213-223. <https://www.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2010/13.pdf>. (Erişim Tarihi: 13.09.2023)
- Anlar**, Şule Anlar: "Gabcikova- Nagymoros Davası", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 55, Sayı 2, 2006, s. 91-116.
- Bekhoven**, Jeroen Van: "Public Participation as a General Principle in International Environmental Law: Its Current Status and Real Impact", National Taiwan University Law Review, Cilt 11, Sayı 2, 2016, s. 219-271.
- Boyle**, Birnie/Redgwell, Catherine: International Law & Environment, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Boyle**, Alan: "Pulp Mills Case: A Commentary", British Institute of International and Comparative Law, 2011, s. 1-5. https://www.biicl.org/files/5167_pulp_mills_case.pdf (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Bodansky**, Daniel: "International Environmental Law," Esposito Carlos/ Parlett, Kate, (ed.), Cambridge Companion to the International Court of Justice, Cambridge University Press, 2023, s. 389-410.
- Duboiss**, Sandrine Maljean/Richard, Vanessa: "The International Court of Justice's Judgement of 20 April 2010 in the Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) case, HAL Open Science, 2018, s. 1-11. <https://shs.hal.science/halshs-01416769>, (Erişim Tarihi: 11.09.2023).
- Duymaz**, Seda Yurtcanlı: "Çevre Yönetimine Katılım: Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi- Espoo Sözleşmesi," Orhan, Gökhan/Mazlum

Cerit, Semra/Kaya, Yasemin (ed.), Uluslararası Çevre Rejimleri, Dora Yayınları, Bursa 2017, s. 477-507.

- Fitzmaurice**, Malgosia: “The International Court of Justice and International Environmental Law”, Tams, Christian J./Sloan, James (ed.) The Development of International Law by the International Court of Justice, Oxford University Press, Oxford 2013, 353-374.
- Güneş**, Şule: “Kosta Rika- Nikaragua Davası”, Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan (ed.), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 713-739.
- Güneş**, Ahmet M.: Çevre Hukuku, 5. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2023.
- Güneş**, Ahmet M.: Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi, 1. Baskı, Bilge Yayınevi, Ankara 2012.
- Güner**, Neslihan Özkerim: İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2018.
- Guillermo**, Juan/**Coustasse**, Sandoval/**Samuelson**, Emily Sweeney: “The ICJ’s Treatment of Technical Evidence in the Pulp Mills Case”, Goettingen Journal of International Law, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 447-471. https://www.gojil.eu/issues/31/31_article_coustasse_sweeney-samuelson.pdf. (Erişim Tarihi: 02.10.2023).
- Harrison**, James: “Significant International Environmental Law Cases: 2017-18”, Journal of Environmental Law, Cilt 30, Sayı 3, 2018, s. 527-541.
- Merkouris**, Panos: “Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay): of Environmental Impact Assesments and “Phantom Experts”, The Hague Justice Portal, 2010, s. 1-11. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2378882. (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Mcintyre**, Owen: “The World Court’s Ongoing Contribution to International Water Law: The Pulp Case Between Argentina and Uruguay”, Water Alternatives, Cilt 4, Sayı 2, 2011, s. 124-144. <https://www.water-alternatives.org/index.php/allabs/135-a4-2-2/file>. (Erişim Tarihi: 18.09.2023).
- McIntyre**, Owen: “The Proceduralisation and Growing Maturity of International Water Law: Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay), International Court -of Justice, 20 April 2010”, Journal of Environmental Law, Cilt 22 Sayı 3, Yıl 2010, s. 475-497.

- Kazhdan**, Daniel: "Precautionary Pulp: *Pulp Mills* and the Evolving Dispute Between International Tribunals over the reach of the Precautionary Principle", *Ecology Law Quarterly* Cilt 38, Sayı 2, 2011, s. 527-552.
- Kayhan**, Ali Kerem: *Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu*, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2017.
- Payne**, Cymie R. , "Environmental Impact Assessment as a Duty under International Law: The International Court of Justice Judgment on Pulp Mills on the River Uruguay", *European Journal of Risk Regulation*, Cilt 1, Sayı 3, 2010, s. 317-324.
- Pazarıcı**, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap*, 2. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 2006.
- Paoli**, Leslie-Anne Duvic: *The Status of the Right to Public Participation in International Environmental Law: An Analysis of the Jurisprudence*. *Yearbook of International Environmental Law*, Cilt 23, Sayı 1, 2012, s. 80-105.
- Sands**, Philippe: "International Courts and the Application of the Concept of "Sustainable Development", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Cilt 3, 1999, s. 389-405. https://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_sands_3.pdf(Erişim Tarihi: 13.06.2024).
- Skalar**, Meltem Sarıbeyoğlu: *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kavram, İlkeler ve Yargısal Uygulama*, 1. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul 2015.
- Savaşan**, Zerrin: "Çevre Hukuku ve Politikaları: Uluslararası Düzlemeden Küresel Düzleme", *Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan (ed.), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe*, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 33-64.
- Ütük**, Utku: "Uluslararası Adalet Divanı'nda Çevre Uyuşmazlıkları", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2023, s. 21-50.
- Vinuales**, Jorge E.: "The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment", *Fordham International Law Journal*, Cilt 32, 2008, s. 232-258.
- Zhu**, Xiaoqin/**He**, Jinlong: "International Court of Justice's Impact on International Environmental Law: Focusing on the Pulp Mills Case", *Yearbook of International Environmental Law*, Cilt 23, Sayı 1, 2012, s. 106-130.

Uluslararası Yargı Kararları ve Diğer Kaynaklar

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context. Espoo, Finland, 25 February 1991. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1991/02/19910225%2008-29%20PM/Ch_XXVII_04p.pdf (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

ICJ, Case Concerning Pulp Mills On the River Uruguay (Argentina & Uruguay), Judgment of 20 April 2010, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

ICJ, Case Concerning pulp mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of July 13, 2006, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20060713-ORD-02-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.10.2023).

ICJ, Case concerning pulp mills on the River Uruguay, (Argentina v. Uruguay), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of January 23, 2007, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20070123-ORD-01-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

ICJ, Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, Costa Rica v. Nicaragua, Judgment of 16 December 2015, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20151216-JUD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

ICJ, The Corfu Channel Case, Judgment of April 9th, 1949, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 24.09.2023).

ICJ, Case Concerning The Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment of 5 February 1970, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2023).

ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Request For The Indication of Interim Measures of Protection, Order of 22 June 1973, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19730622-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.10.2023).

ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Separate Opinion of Judge Petren, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19741220-JUD-01-05-EN.pdf>, s. 306. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Dissenting Opinion of Judge de Castro, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19741220-JUD-01-08-EN.pdf> s. 389. (Erişim Tarihi: 15.06.2024)

ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.10.2023).

ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Dissenting Opinion of Judge Koroma, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.06.2024).

ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with paragraphs 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Order of 22 September 1995, Dissenting Opinion of Judge Palmer, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/97/097-19950922-ORD-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.06.2024).

ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.10.2023).

ICJ, Case Concerning The Gabcikova & Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) (Judgment of 25 September 1997), <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

ICJ, Case Concerning The Gabcikovo & Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) (Judgment of 25 September 1997), Separate Opinion of Vice President Weeramentry, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Dissenting Opinion of Judge Weeremantry, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-12-EN.pdf>. s. 454. (Erişim Tarihi: 24.10.2023).

ICJ, Pulp Mills Case, Joint Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-01-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

ICJ, Pulp Mills Case, Dissenting Opinion of Judge ad hoc Vinuesa, Para 4. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-08-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2023).

Uruguay and Argentina, Treaty concerning the boundary constituted by the River Uruguay. Signed at Montevideo, on 7 April 1961, No: 9074, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20635/volume-635-I-9074English.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

Uruguay and Argentina, Statute of the River Uruguay. 26/02/1975 <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201295/volume-1295-I-21425-English.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

World Trade Organization, 3 September 1991, United States – Restrictions on Imports of Tuna, Report of the Panel, (DS21/R- 39S /155), https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/gatt_e/91tuna.pdf (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

World Trade Organization Dispute Settlement Mechanism, DS58: United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).